

SRPSKI EKONOMSKI FORUM

RADNI DOKUMENT

Međunarodna trgovina naoružanjem i vojnomo opremom

Darko Ponjović

Beograd, septembar 2006. godine

Sadržaj

Uvod.....	3
1. VOJNOIDUSTRIJSKI KOMPLEKS	4
1.1. Industrija oružja	5
1.1.1. Proizvodnja oružja	5
1.1.2. Trendovi u proizvodnji oružja	7
2. VOJNI TROŠKOVI.....	8
2.1. Regionalni trendovi.....	9
2.2. Ekonomski teret vojnih rashoda.....	10
2.3. Najveći potrošači	12
2.4. Determinante vojnih troškova.....	13
2.5. Smanjenje vojnih troškova vodi dugoročnom rastu.....	14
3. MEĐUNARODNA TRGOVINA ORUŽJEM	15
3.1. Najveći prodavci i kupci	16
3.1.1. Najveći prodavci oružja	17
3.1.2. Najveći kupci	25
3.2. Trgovina oružjem Srbije	27
3.3. Međunarodni embargo na trgovinu naoružanjem kao ograničenje u trgovini oružjem	28
4. SISTEM IZVOZNE KONTROLE I REGULATIVA MEĐUNARODNE TRGOVINE.....	30
4.1. Multilateralna kontrola transfera naoružanja	31
4.2. Evropska unija i kontrola izvoza konvencionalnog oružja	33
Zaključak.....	36
Literatura.....	37

Uvod

Problemu proizvodnje i prodaje oružja u poslednjim godinama se pridaje sve veći značaj. Trgovina naoružanjem i vojnom opremom je postala vrlo unosan posao koji se ubrzano razvija nakon Drugog svetskog rata. U svetu se osniva sve više fabrika za proizvodnju oružja i vojne opreme. Ogromne količine novca se ulažu u razvoj vojne tehnologije i za nabavku oružja. Gigantske transnacionalne kompanije imaju sve veći uticaj u svetu, toliki da čak utiču na odluke vlada pojedinih zemalja. Proizvodnja i prodaja oružja donosi izuzetno visoke profite, što govori da zemlje ne proizvode naoružanje isključivo za sopstvene potrebe i ne čuvaju to kao tajnu, već je prodaja oružja postala i veliki međunarodni posao. Transnacionalne kompanije koje proizvode i prodaju oružje, zahvaljujući jakim lobijima, izazivaju vojne krize i na taj način vrše realizaciju svojih proizvoda, zbog čega se ratovi navode kao jedan od faktora razvoja Sjedinjenih Američkih Država. Veliki problem je postala i nelegalna trgovina naoružanjem i vojnom opremom koja donosi još veće profite, jer se takva trgovina uglavnom vrši sa kupcima kojima međunarodna zajednica ne dozvoljava da oružje kupi na legalan način, zbog čega su oni spremni da plate i više nego što to oružje košta na legalnom tržištu, što donosi ekstraprofit. Terorističke organizacije lako dolaze do svih vrsta oružja koje kasnije upotrebljavaju za izvršenje svojih "ciljeva". Sve veći broj terorističkih napada u svetu pokazuje da taj nekontrolisani promet naoružanja i vojne opreme predstavlja sve veći problem za međunarodnu bezbednost.

1. Vojnoindustrijski kompleks

Prvi put izraz vojnoindustrijski kompleks upotrebio je američki predsednik Dvajt Ajzenhauer u govoru održanom 17. januara 1961. godine povodom kraja svog mandata. Ajzenhauer je zajedno sa svojim savetnikom, generalom Milkomom Mausom, bio izuzetno zabrinut zbog pretvaranja Amerike u garnizonsku državu što je imalo velikog uticaja na unutrašnju politiku SAD. Zato je Ajzenhauer u svom govoru izrazio izuzetnu zabrinutost zbog velikog političkog uticaja vojnoindustrijskog kompleksa i istakao da se mora odustati od “neopravdanog uticaja vojnoindustrijskog kompleksa na više vladine organizacije”, jer to može ugroziti američku slobodu i demokratski sistem¹.

U toku Drugog svetskog rata Sjedinjene Američke Države su se brzo industrijalizovale, što je uticalo na značajan skok u razvoju te zemlje. Privreda SAD je u tom periodu bila orjentisana na proizvodnju naoružanja i vojne opreme i za sopstvene potrebe, ali većim delom za izvoz namenjen saveznicima (Velikoj Britaniji, Francuskoj i Sovjetskom Savezu). Učešće Sjedinjenih Američkih Država u proizvodnji ratne opreme 1939. godine iznosilo je 4 procenta, dok je to učešće 1943. godine bilo 40 procenata. Na taj način su SAD spoznale jednu novu privrednu blagudet koja se zove proizvodnja naoružanja i vojne opreme.

Nakon rata Sjedinjene Američke Države su postale ogromna fabrika za proizvodnju naoružanja i problem je bio kako izvršiti rekonverziju kapaciteta za proizvodnju artikala za civilne potrebe. Smatra se da je Maršalov plan pomoći za obnovu Evrope ustvari poslužio za rekonverziju privrede SAD sa ratne na mirnodopsku proizvodnju. Obnovom privrede Evrope stvoreno je tržište za američke proizvode. Međutim, i pored prestrukturiranja američke privrede sa ratne na mirnodopsku proizvodnju, vojnoindustrijski kompleks je i dalje ostao značajan sektor privrede. Zategnuti odnosi sa SSSR – om, pojava “hladnog” rata od 1948. godine i sve veća trka u naoružanju bili su novi kanali prodaje proizvoda vojnoindustrijskog kompleksa SAD. Sa okončanjem “hladnog” rata značajno se smanjuje tražnja novog naoružanja tako da se širenje NATO-a, najpre kroz osnivanje partnerstva za mir, a zatim i prijemom novih članica, vidi kao novo tržište za proizvodnju i prodaju proizvoda vojnoindustrijskog kompleksa.

Danas je uticaj vojnoindustrijskog kompleksa na američku vladu još jači i izraženiji. Različiti su načini na koje ovaj sektor utiče na izvršne organe i to: lobiranjem u komitetima Kongresa, uticanjem na izbor “odgovarajućeg ” predsednika izdvajanjem sredstava za njegovu kampanju, vršenjem pritiska na veliki broj zaposlenih koji su ujedno i glasači i slično.

---

¹ Dr Predrag Bjelić “Vojnoindustrijski kompleks oslonac američke privrede: oružje donosi novac”, Ekonomski signali broj 71, Beograd, maj 2000, str. 74-79.

1.1. Industrija oružja

Možda je najbolje na početku uopšteno reći šta je to oružje. U najopštijem slučaju oružjem se nazivaju sredstva za uništavanje žive sile i materijalnih sredstava². Oružje je predmet koji se može upotrebiti za povređivanje, onesposobljavanje ili ubijanje, uništavanje imovine i slično. Može se upotrebiti za napad ili odbranu i posledično za pretnju ili zaštitu³. Vojna oprema pored naoružanja obuhvata i druge predmete neophodne za opremanje vojske kao npr. vojnu uniformu, šlemove, maske itd. Oružane snage nabavljaju od industrije izuzetno širok spektar proizvoda. Neki od tih proizvoda su razvijeni isključivo za vojne svrhe, kao npr: borbeni avioni, ratni brodovi, blindirana vozila. Drugi su proizvedeni za vojsku, a mogu se koristiti i u civilne svrhe i obrnuto. Takav je slučaj sa nekim transportnim sredstvima i opremom za komunikaciju i širokim spektrom proizvoda za opštu upotrebu, npr: hrana, odeća, gorivo, itd. Oprema koja je razvijena za vojne svrhe često sadrži tehnologiju razvijanu za civilne potrebe. Integracija civilnih i vojnih tehnologija, a posebno sve veća primena civilnih tehnologija u vojne svrhe je u protekloj dekadi podržana dvema promenama i to: 1) smanjenom tražnjom za oružjem i s tim u vezi smanjenjem vladinih izdataka za razvoj oružja, 2) brzim razvojem civilnih tehnologija, posebno na polju elektronike.

Kompanije koje vojsku snabdevaju dobrima i uslugama ne čine jedan poseban industrijski sektor sudeći po opšte prihvaćenom Međunarodnom standardu industrijske klasifikacije. Ono što razdvaja vojnu od civilne industrije je upotreba proizvoda i poseban odnos sa državnim vlastima.

Značajan deo ustanova za proizvodnju oružja u zemljama koje su najveći proizvođači oružja, tokom 20. veka, bio je u vlasništvu države i vođen je od strane vlade. Talas privatizacije koji je zahvatio vojnu industriju 90-ih godina prošlog veka, smanjio je broj državnih kompanija. Međutim, to ne znači da su vlade izgubile interes za ovaj deo privrede. Naprotiv, one uveliko finansiraju, regulišu i kontrolišu proizvodnju oružja u svojim državama. Iako često čine najveće kupce, one pružaju značajnu finansijsku i političku podršku prilikom plasmana oružja na strana tržišta. Veliki broj vlada podržava domaći razvoj i proizvodnju oružja kao deo spoljne, vojne i ekonomske politike. Na šta sam tu konkretno mislio? Naime, visok nivo domaće proizvodnje se tumači kao značajan faktor autonomije u spoljnoj politici. Proizvodnja oružja takođe doprinosi ekonomskoj autonomiji kroz povećani krajnji ekonomski rezultat, zaposlenost i tehnološke inovacije, dok podrška izvozu oružja može biti instrument spoljne, vojne i ekonomske politike.

1.1.1. Proizvodnja oružja

Vrednost prodatog oružja u prvih 100 kompanija na svetskom nivou iznosi 236 milijardi dolara u 2003⁴. i oko 268 milijardi američkih dolara⁵ u 2004. godini. Od ovih 100 kompanija 38 je locirano u Sjedinjenim Američkim Državama, jedna u Kanadi i zajedno

² Dr Vladimir Milošević "Naoružanje i oprema policije i vojske" prvi deo, Beograd, 1999. strana 53.

³ Sajt-Wikipedia http://en.wikipedia.org/wiki/Military_equipment, Internet 31.8.2006, 14:22:35.

⁴ "Sipri Yearbook 2005", E.Skons and E.Surry, chapter 9. Arms production, Oxford, jun 2005, strana 385.

⁵ Sajt Sipri-Arms production <http://yearbook2006.sipri.org/chap9>, Internet 7. 7. 2006, 16:31:48.

čine 63.2 % prodaje, dok evropske kompanije, uključujući i 6 ruskih vrše 30,5 procenata prodaje. Deset kompanija lociranih u zemljama članicama OECD – a, ima udeo od 3,3 procenta u ukupnoj prodaji ovih 100 kompanija, a 9 kompanija iz zemalja koje nisu članice ove organizacije imaju učešće od 3 procenta.

U poređenju sa 2002. godinom ukupna prodaja ovih kompanija je porasla za 25 % u tekućim dolarima. Zbog značajnog pada vrednosti dolara u 2003, realni rast je znatno manji, jedva 17%. Ovaj pad je imao snažan uticaj na kompanije van SAD-a, jer su prihode naplaćivali u dolarima, a rashode plaćali u lokalnoj valuti. Ovaj udar je bio najjači u zemljama evrozone i u Švedskoj, Švajcarskoj i Australiji, jer je najveći deo rasta u prodaji oružja bio neutralizovan padom vrrednosti dolara i odatle prihoda u domaćoj valuti. Iz tog razloga 38 američkih kompanija je imalo najveći rast prodaje: 28% u tekućim dolarima i realan rast od 25%, dok je 42 evropske kompanije imalo rast od 24 procenta u tekućim dolarima i realan rast od svega 5 procenata.

Tabela 1: Regionalni i nacionalni udeo u prodaji oružja za 100 najvećih kompanija bez Kine. Vrednosti date u tekućim cenama i deviznim kursovima.

Broj kompanija	Region/ zemlja	Prodaja oružja u milijardama US \$		Promena u prodaji oružja 2002-2003 (%)		Udeo u svetskoj prodaji 2003(%)
		2002	2003	nominalna	realna	
39	Sev. Amerika	116,4	149,1	28	25	63,2
38	Sad	116	148,6	28	25	63
1	Kanada	0,4	0,5	15	0	0,2
42	Evropa	58	72	24	5	30,5
12	Vel. Britanija	23,7	26,9	13	1	11,4
9	Francuska	13,4	17,6	32	7	7,5
1	Trans-evropska ¹	5,6	8	42	16	3,4
3	Italija	4,7	6,4	36	10	2,7
5	Nemačka	4,5	5,2	14	-5	2,2
6	Rusija	2,8	3,4	25	7	1,5
2	Švedska	1,4	2,1	48	21	0,9
2	Španija	1,1	1,3	26	-1	0,6
1	Švajcarska	0,5	0,6	32	13	0,3
1	Norveška	0,3	0,4	30	13	0,2
10	Druge OECD zemlje	7,3	7,7	6	-2	3,3
7	Japan	5,9	6,1	3	-4	2,6
2	Južna Koreja	1,2	1,3	10	3	0,5
1	Australija	0,3	0,4	32	8	0,2
9	Zemlje van OECD-a	6,4	7,1	11	3	3
4	Izrael	3,2	3,5	9	5	1,5
3	Indija	2,1	2,3	11	1	1
1	Singapur	0,8	0,9	7	4	0,4
1	Južna Afrika	0,3	0,5	41	-5	0,2
100	Ukupno	188,2	236	25	17	100

1. Trans-evropska kompanija je EADS, i nalazi se u više zemalja i to u Nemačkoj, Francuskoj i Španiji, a registrovana je u Holandiji.

Izvor: „Sipri Yearbook 2005“ strana 384.

Sjedinjene Američke Države su zemlja sa najvećim brojem kompanija koje proizvode naoružanje i vojnu opremu, odnosno sa najjačim vojnoindustrijskim kompleksom na svetu. Udruženje preduzeća proizvođača naoružanja i vojne opreme u SAD (National Defense Industrial Association – NDIA) brojalo je 2000. godine 836 članica. Od 10 najvećih svetskih proizvođača u 2003. godini, prva tri su iz Sjedinjenih Američkih Država, dok ih je ukupno 6 iz Sjedinjenih Američkih Država među prvih deset. Najveći svetski proizvođači su: Lockheed Martin, Boeing, Northrop Grumman.

1.1.2. Trendovi u proizvodnji oružja

Značajne promene se još uvek dešavaju u međunarodnoj industriji oružja, iako je restrukturiranje iste, nakon hladnog rata, pokazalo znake usporavanja. Tekući razvoj industrije oružja podrazumeva koncentraciju i internacionalizaciju proizvodnje, rastući značaj informatičkih tehnologija i internet poslovanja u okviru odbrambenog sektora i privatizaciju usluga koje su nekada vršene od strane vojske.

Pristup tržištu je najdominantniji motiv za evropsko i američko preuzimanje kompanija za proizvodnju oružja u manjim zemljama proizvođačima koje čine potencijalno tržište. Povećano prihvatanje stranog vlasništva u oružanoj industriji od strane vlada ovih zemalja pokazuje njihovu želju za pristupom novoj tehnologiji i do izvesnog pristupa stranim tržištima. I komercijalizacija i internacionalizacija proizvodnje oružja vođene su od strane kompanija u potrazi za većom zaradom i profitom.

Proces koncentracije u industriji oružja je prilično usporio u odnosu na devedeste. Iako je nivo koncentracije i dalje značajan, nije bilo nekih velikih spajanja. U 2003. godini 6 akvizicija je imalo vrednost koja nadmašuje 1 milijardu dolara, dok je u 2004. godini svega jedan ugovor imao vrednost veću od te sume. Međutim, u 2005. godini je zaključeno 5 veoma velikih preuzimanja⁶, od kojih je dva bilo vredno gotovo dve milijarde dolara, a preostala tri su nadmašivala tu cifru.

Tabela 2: Najveća preuzimanja u 2005. godini u oblasti proizvodnje oružja

Kompanija kupac	Preuzeta kompanija	Vrednost posla (US\$ milioni)
BAE Systems (Vel. Britanija)	United Defense (SAD)	4 192
L-3 Communications (SAD)	Titan Corporation (SAD)	2 650
General Dynamics (SAD)	Anteon (SAD)	2 200
DRS Technologies (SAD)	Engineered Support Systems (SAD)	1 970
EQT (Švedska)	MTU Friedrichshafen (Nemačka)	1 900

Izvor: Sajt Sipri <http://www.sipri.org/contents/milap/milex/aprod/trends.html>, Internet 7. 7. 2006.

⁶ Sajt Sipri-Trend in arms production <http://www.sipri.org/contents/milap/milex/aprod/trends.html>, Internet 7. 7. 2006, 16:31:48.

Kao što se u tabeli 2 može videti, najveće preuzimanje izvršeno je od strane **BAE Systems-a** nad **United Defens** kompanijom i vrednost tog preuzimanja je iznosila 4,192 milijarde dolara.

Procesi koncentracije u industriji oružja, od ranih devedesetih, su rezultirali u veoma velikim kompanijama, čija veličina varira po pojedinim regionima i državama. Tako npr. 38 američkih kompanija ima prosečnu prodaju od 3,9 milijardi dolara, 36 zapadnoevropskih približno pola od ovoga, dok 6 ruskih ima prosečnu prodaju od 570 miliona dolara.

U toku poslednje dekade najveće kompanije su poprilično porasle, prvenstveno kroz akvizicije. One su tako postale vrlo značajne ekonomske jedinice, ne samo u domaćim, već i internacionalnim okvirima. Vrednost njihovih prodaja nadmašuje vrednost bruto domaćeg proizvoda većine siromašnih zemalja i meri se sa bruto domaćim proizvodom srednje razvijenih i industrijalizovanih zemalja.

Tabela 3: Najvećih 10 proizvođača oružja u 2003: poređenje njihove prodaje sa GDP izabranih zemalja. Vrednosti su date u milijardamaUS\$, tekuće vrednosti

Kompanije proizvođači					Zemlje za poređenje			
Rang	Kompanija	Zemlja/ region	Prodaja oružja	Ukupna prodaja	Poređenje sa prodajom oružja		Poređenje sa ukupnom prodajom	
					Zemlja	GDP	Zemlja	GDP
1	Lockheed Martin	Sad	24,9	31,8	Gvatemala	24,7	Slovačka	31,9
2	Boeing	Sad	24,4	50,5	Tunis	24,3	Ukrajna	49,5
3	Northrop Grumman	Sad	22,7	26,2	Sirija	21,5	Slovenija	26,3
4	BAE Systems	Vel.Britan.	15,8	20,5	Angola	31,2	Bugarska	19,9
5	Raytheon	Sad	15,5	18,1	El Salvador	14,4	Srb. i C.Gora	19,2
6	General Dynamics	Sad	13,1	16,6	Kenija	13,8	Belorusija	17,5
7	Thales	Francuska	8,4	11,9	Zimbabve	8,3	Urugvaj	11,2
8	EADS	Evropa	8	34	Gana	7,7	Kuvajt	35,4
9	United Technologies	Sad	6,2	31	Uganda	6,2	Kazahstan	29,7
10	Finmeccanica	Italija	5,3	9,3	DR Kongo	5,6	Jordan	9,8
Ukupno prvih 10 kompanija			144,3	249,9				
Ukupno prvih 100 kompanija			236	992,6	61 zemlja sa niskim dohotkom		1101	

Izvor: „Sipri Yearbook 2005“ strana 388.

2. Vojni troškovi

Svetski vojni troškovi u 2005. godini su procenjeni na 1001 milijardu dolara po cenama iz 2003. i 1118 milijardi dolara po tekućim cenama⁷. Ove vrednosti su za 2004. iznosile 975 i 1035 milijardi dolara, respektivno. Sume u 2004 godini su, relno, za svega 6% niže od maksimuma koji je dostignut 1988. za vreme hladnog rata. To je trošak od 162 dolara po glavi stanovnika ili 2,6 procenata svetskog bruto domaćeg proizvoda (GDP)⁸.

⁷ Sajt Sipri-Military expenditure <http://yearbook2006.sipri.org/chap8>, Internet 7.7.2006, 16:10:27.

⁸ “Sipri Yearbook 2005“ E.Skons, W. Omitoogun, C.Perdomo and P.Stalenheim, chapter 8.Military expenditure, Oxford, jun 2005, strana 307.

Prosečna godišnja stopa rasta svetskih vojnih izdataka u periodu 1995-2004 je realno iznosila 2,4 procenta. Ovaj prosek uključuje 2 trenda: prvi se ogleda u posthladnoratovskom smanjenju troškova koje je kulminiralo 1998, a drugi u ubrzanom rastu ovih troškova od 1998. godine, da bi u periodu od 2002. do 2004. godine dostigli realan prosečan godišnji rast od 6 procenata.

Najvažnija determinanta svetskih vojnih troškova predstavljaju promene u izdacima SAD-a, koje učestvuju sa 47 procenata u ukupnim svetskim troškovima. Njihovi vojni troškovi su ubrzano rasli u periodu od 2002. do 2005. godine, kao rezultat usmeravanja velikih suma novca za globalni rat protiv terorizma, prvenstveno za operacije u Avganistanu i Iraku. Takođe, značajnu ulogu u rastu ovih troškova u 2005. imali su uragani Katrina i Rita.

2.1. Regionalni trendovi

Region u kojem je došlo do najvećeg realnog rasta vojnih troškova u 2004. godini je region Južne Azije, gde su izdaci imali realan rast od 14,3 procenta. Drugi regioni sa snažnim rastom u 2004. godini su Severna Afrika sa 12 procenata i Severna Amerika sa 9,9 procenata. U Centralnoj Americi i Zapadnoj Evropi je došlo do pada vojnih izdataka na regionalnom nivou.

U Africi, vojni izdaci su 2004. godine porasli realno za 7,4 procenta. Rast vojnih troškova je najviše bio uslovljen rastom vojnih troškova kod tri najveća potrošača: Alžir, Maroko i Južnoafrička Republika, koje zajedno čine polovinu regionalne potrošnje. Glavni razlog konstantnog rasta vojnih troškova u ovim zemljama je ulaganje novca u različite programe modernizacije oružanih snaga. U Severnoj Africi dvanaestoprocentni rast je praćen povećanom transparentnošću; sve zemlje regiona su objavile podatke o svojim vojnim izdacima ili budžetima za 2004. U Istočnoj Aziji rast izdataka od 2,7 procenata predstavlja odraz nastavka dugoročnog rasta ovih troškova koji je na kratko bio prekinut 1997. i 1998. godine, kada je azijska ekonomska kriza primorala nekoliko najvećih potrošača ovog regiona da otkazu ili odlože velike nabavke. Međutim, u poređenju sa 2003. godinom rast u 2004. godini pokazuje blago usporavanje, najviše zbog smanjene stope rasta vojnih izdataka u Kini čiji izdaci čine četvrtinu ukupnih izdataka Istočne Azije. Kina je realno povećala svoje vojne izdatke za 150 procenata u periodu 1995-2005.

Snažan rast vojnih troškova u Južnoj Aziji, ostvaren je prvenstveno zahvaljujući velikom povećanju Indijskog odbrambenog budžeta. Ovo povećanje jasno pokazuje ambicije Indije da igra ulogu regionalnog lidera, pre nego da bude samo povezana sa rastućim tenzijama u Kašmirskom konfliktu.

Centralna Amerika je jedan od dva regiona gde su se vojni izdaci smanjili u 2004. godini. Regionalni džin, Meksiko, koji vrši 87 procenata ukupnih vojnih izdataka ovog regiona, smanjio je svoje izdatke za 122 miliona dolara ili 4,1 procenata, tako da je nivo izdataka,

posle realnog smanjenja od 10 procenata u periodu 2000-2004 godine, došao na nivo iz 1995. godine⁹.

Što se tiče Južne Amerike, 5 zemalja je povećalo, i 5 je smanjilo svoje vojne budžete. Brazil i Ekvador su napravili najveća smanjenja, gledano u apsolutnim ciframa, i to: Brazil 401 milion dolara i Ekvador 67 miliona dolara. Ipak, to smanjenje nije bilo dovoljno da neutrališe veliki rast izdataka Čilea koji modernizuje vojsku za učešće u međunarodnim misijama, i Kolumbije koja zbog unutrašnjih konflikta povećava broj vojnog osoblja. Visok rast vojnih izdataka Čilea je u direktnoj vezi sa rastom cena sirovina, jer je rast vojnih izdataka zakonom vezan za rast profita od eksploatacije glavnih prirodnih izvora sirovina¹⁰.

Realni rast od 3,1% na Bliskom istoku predstavlja samo nastavak dugoročnog rasta vojnih izdataka, koji u desetogodišnjem periodu od 1995. do 2004. iznosi realno 40 procenata. Najveći potrošači ovog regiona su Saudijska Arabija i Izrael, čija su povećanja vojnih rashoda u 2004. godini iznosila 500 i 700 miliona dolara, respektivno.

Vojni rashodi u Evropi su blago porasli i u 2002. i u 2003, ali je ukupan budžet ovog regiona pokazao blagi pad. Ukupan trend evropskih rashoda je određen potrošnjom 5 najvećih sila Evrope i to: Francuske, Nemačke, Italije, Rusije i Velike Britanije, koje su odgovorne za približno 70 procenata ukupnih vojnih rashoda. Trendovi kretanja izdataka u ovim zemljama su različiti. Vojni izdaci Francuske su rasli u periodu od 2001. do 2004. godine po stopi od 2 procenta godišnje, i najverovatnije će se nastaviti taj trend do kraja vojnog programa 2008. Nemačka i Italija su, na drugoj strani, smanjili izdatke tokom 2002. i 2003. Nemačka, dakle, ima suprotan pristup od Francuske i nastavlja velike budžetske rezove kada je u pitanju vojska. Od 1995. Nemačka je realno smanjila vojne izdatke za više od 10 procenata. Ruski vojni budžet je, u početku 2004. godine, projektovan na 12 milijardi dolara, da bi u oktobru iste godine bilo dodato još nešto više od 400 miliona dolara. Taj dodatak je prvenstveno ostvaren zahvaljujući povećanim budžetskim prihodima od viših cena nafte na svetskom tržištu.

Izuzev nekoliko novih članica Nato-a, najveći deo zemalja Evrope je svojim budžetima predvideo smanjenje vojnih izdataka. Vojni izdaci SAD-a su prestali da budu osnova za merenje i argument za povećanje vojnih izdataka Evrope. Tako je direktor Evropske odbrambene agencije, osnovane 2004, rekao da nema smisla upoređivati se sa Amerikom, jer je Amerika globalna super sila, dok Evropa nema ambicije da igra tu ulogu. Evropa, po njemu, treba da ulaže sredstva u istraživanja i tehnologiju kako bi održali stratešku sposobnost odbrambene industrije.

2.2. Ekonomski teret vojnih rashoda

Učešće sredstava, gledano na svetskom nivou, za vojne svrhe je raslo ravnomerno u periodu 2000-2004. Vojno opterećenje, posmatrano kao procenat svetskog GDP-a

---

⁹ "Sipri Yearbook 2005" E.Skons, W. Omitoogun, C.Perdomo and P.Stalenheim, chapter 8.Military expenditure, Oxford, jun 2005, strana 311.

¹⁰ Sajt Sipri-Military expenditure <http://yearbook2006.sipri.org/chap8>, Internet 7.7.2006, 16:10:27.

potrošen za vojne potrebe, je poraslo sa 2,3 u 2001. na 2,5 procenata u 2003. godini. To pokazuje rast od 0,1 procenata godišnje, što predstavlja značajan rast uzimajući u obzir veličinu svetskog GDP-a.

Međutim, svetski vojni troškovi su neravnomerno raspoređeni, baš kao i nacionalni proizvod.

Bliski istok je region sa daleko najvećim vojnim izdacima u poređenju sa visinom GDP-a. Prvi sledeći region po vojnim izdacima je Severna Amerika, čiji vojni izdaci čine 3,6 procenata GDP-a u 2003. godini. Na drugoj strani, regioni sa najmanjim vojnim opterećenjem, opet gledano u odnosu na GDP, su Južna Amerika, Azija i Okeania. U ovim regionima, opterećenje je bilo gotovo stabilno u periodu 2000-2003. Afrika i Evropa su imale prosečan udeo vojnih izdataka u GDP-u od 2,1 procenat. Zemlje Centralne i Istočne Evrope su imale nešto veće učešće ovih izdataka u GDP-u od zemalja Zapadne Evrope zbog svojih napora da ispune uslove za članstvo u Nato-u.

Tabela 4: Vojni izdaci per capita u 2004. i kao udeo u GDP-u u periodu 2000-2003, poregionima i dohodovnim grupama. Per capita izdaci su dati u US\$ po tekućim cenama i deviznim kursovima

Region/dohodovna grupa	Vojni izdaci	Vojni izdaci kao deo			
	per capita	bruto domaćeg proizvoda GDP(%)			
	2004	2000	2001	2002	2003
Svet (\$6019) ¹	162	2,3	2,3	2,4	2,5
Region					
Afrika (\$775)	18	2,2	2,1	2,1	2,1
Amerika (\$16599)	597	2,7	2,8	3	3,3
Severna Amerika (\$36464)	1453	2,9	2,9	3,2	3,6
Južna Amerika (\$3406)	47	1,3	1,5	1,4	1,3
Azija (\$2651)	45	1,6	1,6	1,6	1,6
Okeanija (\$24145)	516	1,8	1,8	1,8	1,8
Evropa (\$15397)	351	2,1	2	2,1	2,1
Zapadna Evropa (\$23971)	530	2	2	2	2
Centralna i istočna (\$3133)	112	2,8	2,9	2,9	3
Srednji Istok (\$4513)	248	7	7,5	6,9	6,7
Dohodovna grupa					
Zemlje sa niskim dohotkom ($\leq$ \$765) ²	20	2,3	2	1,8	1,8
Zemlje sa nižim srednjim dohotkom (\$766–\$3035)	46	2,6	2,7	2,7	2,7
Zemlje sa višim srednjim dohotkom (\$3036–\$9385)	136	2,5	2,6	2,4	2,4
Zemlje sa visokim dohotkom ($\geq$ \$9386)	867	2,2	2,2	2,4	2,5

1. vrednost u zagradama do dohodovnih grupa je GDP per capita

2. vrednosti u zagradama ispod dohodovnih grupa je nacionalni dohodak per capita

Izvor: "Sipri Yearbook 2005" strana 316.

Nivo i trend onog dela GDP-a koji se troši na vojsku takođe varira između zemalja koje pripadaju različitim dohodovnim grupama, definisanim u skladu sa kriterijumima Svetske banke. Zemlje sa niskim nivoom dohotka imaju u proseku najmanji udeo vojnih izdataka, negde oko 1,8 procenata GDP-a, iako ova grupa zemalja uključuje i pojedine zemlje koje troše vrlo veliki deo svog GDP-a na vojsku. Tu se posebno misli na Afričke zemlje uključene u oružane sukobe. Vojno opterećenje je u periodu od 2000. do 2003. zabeležilo

značajan rast u zemljama sa visokim dohotkom i blagi rast u zemljama sa nižim srednjim dohotkom, dok je u zemljama sa višim srednjim i niskim dohotkom zabeležio pad. Ovaj način merenja vojnog opterećenja, putem udela u GDP-u, je najčešći način merenja. Alternativni način merenja je obračun vojnih rashoda po glavi stanovnika.

U 2004. godini procenjeni svetski vojni rashodi su odgovarali iznosu od 162 dolara po glavi stanovnika, dok je region koji ima daleko najveće troškove po glavi stanovnika Severna Amerika i iznosi 1453 dolara¹¹. Nivo vojnih izdataka po glavi stanovnika je u korelaciji sa nivoom dohotka. Tako je nivo vojnih izdataka u zemljama koje spadaju u zemlje sa visokim dohotkom, kao npr. zemljama Zapadne Evrope i u Australiji, viši od 500 dolara, dok u regionima sa niskim nivoom dohotka kao npr. Africi taj izdatak svega 18 dolara po glavi stanovnika. Ovaj podatak je još interesantniji kad se uzme u obzir da je 20 od 29 oružanih sukoba u 2003. bilo locirano u zemljama sa niskim nivoom dohotka.

2.3. Najveći potrošači

Petnaest zemalja sa najvećim vojnim izdacima ostvaruje 82 procenta svetskih vojnih izdataka, mereno po cenama i deviznim kursovima iz 2003. godine. Odatle, ostale 144 zemlje koliko ih još ima u Siprijevoj bazi podataka čini preostalih 18 procenata svetskih vojnih izdataka.

Tabela 5: 15 država sa najvećim vojnim izdacima u 2004. godini po cenama i deviznim kursovima iz 2003.

Vojni troškovi po tržišnom deviznom kursu					Vojni troškovi po paritetu kupovne moći			
Rang	Zemlja	Potrošnja u milijard. \$	Potrošnja per capita (\$)	Svetski udeo(%) potrošnja stanov.	Rang	Zemlja	Potrošnja u milijard. \$	
1	Sad	455,3	1 533	47	5	1	Sad	455,3
2	Vel.Britanija	47,4	798	5	1	2	Kina	161,1
3	Francuska	46,2	764	5	1	3	Indija	81,8
4	Japan	42,4	332	4	2	4	Rusija	66,1
5	Kina	35,4	27	4	21	5	Francuska	51,2
suma		626,7		64	29	suma		815,6
6	Nemačka	33,9	411	3	1	6	Vel.Britanija	46,2
7	Italija	27,8	484	3	1	7	Nemačka	36,9
8	Rusija	19,4	136	2	2	8	Japan	35,2
9	Saudi Arabia	19,3	775	2	0	9	Italija	34,5
10	Južna Koreja	15,5	323	2	1	10	Saudi Arabija	29,1
suma		724,5		76	35	suma		997,4
11	Indija	15,1	14	2	17	11	Turska	24,3
12	Izrael	10,7	1627	1	0	12	Južna Koreja	23,1
13	Kanada	10,6	336	1	1	13	Brazil	20,7
14	Turska	10,1	140	1	1	14	Iran	18,5
15	Australija	10,1	507	1	0	15	Pakistan	16,1
suma		799,2		82	54	suma		1100,2
ukupno		975	153	100	100	ukupno		..

izvor: "Sipri Yearbook 2005" strana 318.

¹¹ „Sipri Yearbook 2005“ E.Skons, W. Omitoogun, C.Perdomo and P.Stalenheim, chapter 8. Military expenditure, Oxford, jun 2005, strana 316, tabela 8.2.

Vojni rashodi po glavi stanovnika, kao što se može videti u prethodnoj tabeli, značajno variraju i između najvećih potrošača. Tako, gusto naseljena Kina troši 27 dolara, a SAD troše 1533 dolara po glavi stanovnika. Iz nekog razloga postoji upadljiva asimetrija između vojnih izdataka sa jedne i naseljenosti pojedinih regiona sa druge strane, pa vodećih 5 potrošača čini 64 procenta svetskih vojnih izdataka kako bi zaštitili 29 procenata svetske populacije.

2.4. Determinante vojnih troškova

Vojni izdaci su motivisani različitim faktorima. Jednim delom su određeni potrebama za sigurnošću, delom lobiranjem interesnih grupa, a delom visinom finansijskih sredstava koja su dostupna vlastima.

Potreba za sigurnošću

Najuočljiviju potrebu za vojnim izdacima imamo u periodu rata. U tom smislu razlikujemo međunarodni rat i građanski rat. Međunarodni rat uvećava izdatke za 2,5% GDP-a, dok građanski rat uvećava vojne izdatke za 1,8% GDP-a. Važno je pri tom reći da vojni troškovi najčešće ne skaču naglo u mesecu kada rat počinje, niti naglo opadaju u mesecu u kom se rat završio. Oni su dosta visoki neposredno pre početka rata, kao i kratko nakon rata¹². Učestalost događanja građanskih ratova je deset puta veća nego kod međunarodnih ratova, pa je rizik od građanskog rata, kao faktor uticaja na vojne izdatke, važniji od rizika izbijanja međunarodnih ratova. U literaturi o vojnim troškovima, koja se može naći u razvijenim zemljama, rizik od izbijanja civilnog rata je bio irelevantan, dok je kod zemalja u razvoju, nije postojao empirijski model rizika. Ekonomski faktori su značajan faktor rizika pa je rizik od izbijanja građanskog rata viši u zemljama sa nižim dohotkom po glavi stanovnika, nižom stopom rasta i zemljama zavisnim od izvoza primarnih sirovina.

Lobiranje interesnih grupa

Pored potreba za bezbednošću, vojni izdaci su pod uticajem lobija. Najevidentniji korisnik, odnosno najviše koristi od vojnih izdataka ima sama vojska. Viši nivo izdataka omogućava glomazniju vojsku, što povećava šanse za unapređenje, više plate i veći birokratski aparat. Interes vojske za povećanjem vojnih troškova je verovatno isti svuda u svetu, međutim, ono što se razlikuje je mogućnost da vojska utiče na odluke o budžetima. Možemo očekivati da sa povećanjem političke snage vojnih krugova, rastu i vojni izdaci.

Finansijska sredstva dostupna vlastima

Na kraju sagledavamo sposobnost plaćanja. Nema razloga da očekujemo da vojni izdaci rastu proporcionalno sa rastom per capita dohotka. Ukoliko se posmatra površno, bezbednost bi se mogla shvatiti kao potreba, pa će izdaci na bezbednost rasti sporije od

---

¹² P.Collier and A.Hoeffler "Military Expenditure, Threats, Aid, and Arms Races" World bank 2002, strana 4. fusnota. Rad se može pronaći na sajtu Svetske banke, internet adresa naznačena u literaturi.

rasta dohotka. U suštini, bezbednost predstavlja luksuz, a deo GDP-a koji se koristi za vojnu potrošnju ubrzano raste. Ovo nije toliko iznenađujuće koliko to na prvi pogled možda izgleda. Vojni izdaci su deo državnih izdataka, a ukupni državni izdaci kao deo GDP-a ubrzano rastu. Države mogu biti u mogućnosti da potroše i više nego što im to njihovi prihodi dozvoljavaju, jer primaju novac od stranih vlada. Obično je ta pomoć namenjena za potrebe razvoja, ali je pitanje da li su donatori sposobni da ubede primaoca da potroše ta sredstva kako je prvobitno planirano. Vrlo retko se sredstva direktno namenjuju za vojne svrhe.

2.5. Smanjenje vojnih troškova vodi dugoročnom rastu

Vojni izdaci su ekonomski neproductivni i njihovo smanjenje se može posmatrati kao atraktivna strukturalna politika za zemlje koje žele više stope ekonomskog rasta¹³. Ovo je zaključak studije koju su zajedno sprovedeli Svetska banka i MMF. Kvantitativna analiza veze između vojnih izdataka i ekonomskog rasta pokazuje da se produktivne investicije povećavaju kao odgovor na smanjenje vojnih izdataka, poboljšavajući tako efikasnost alokacije resursa i povećavajući ukupan rezultat na dugi rok.

Visoki vojni izdaci imaju direktan negativan efekat na rast per capita dohotka i indirektan negativan efekat na iznos produktivnih investicija. Ukoliko uzmemo da su sve ostale varijable konstantne, smanjenje vojnih izdataka za 10 procenata dovodi do rasta per capita GDP-a za 0,07 procenata.

Studija prezentuje dve simulacije. Prva istražuje kako promene vojnih izdataka u periodu 1986-1990, u odnosu na period 1972-1985, utiču na ekonomski razvoj. Pri tome se pretpostavlja da je racio potrošnje u kasnim 80-im konstantan. Ona pokazuje da bi poboljšana bezbednosna situacija i održavanje vojnih izdataka na istom nivou, ukoliko potraje, dovela do značajnog poboljšanja per capita dohotka na dugi rok. Oni regionu koji bi načinili najveće rezove vojnih izdataka najviše bi iz njih profitirali. Simulacija projektuje dugoročno povećanje per capita dohotka od 16 procenata u Severnoj Africi, blizu 14 procenata u Aziji i 3,6 procenata na Bliskom istoku, u poređenju sa nivoom koji bi prevladao ukoliko ove redukcije ne bi bile učinjene.

Druga simulacija se bavi efektom daljih smanjenja ovih izdataka kao posledica dužeg perioda mirnodopskog stanja. Prema drugoj simulaciji, poboljšanje sigurnosti bi omogućilo smanjenje vojnih izdataka u svim regionima, a to bi dalje rezultiralo u vrlo visokom rastu rezultata. U Istočnoj Evropi i na Bliskom istoku, gde su vojni izdaci visoki, smanjenje istih bi dovelo do rezultata većih za 50 procenata od onih koji bi se ostvarili ukoliko racia vojnih izdataka ostanu na nivou iz perioda 1972-1985.

Sudeći prema autorima, studija ne ističe dovoljno pozitivne efekte povećane bezbednosti na rast. Simulacije eksplicitno pretpostavljaju da su sve varijable koje utiču na ekonomski rast, osim vojnih izdataka, konstantne. Međutim, poboljšanje međunarodne bezbednosti

---

¹³ Sajt World bank-Military spending cuts lead to long-term growth researchers say, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:20020618~menuPK:34459~pagePK:34370~piPK:34424~theSitePK:4607,00.html>, Internet 5.7.2006, 16:31:44.

gotovo sigurno utiče na poboljšanje ostalih ekonomskih varijabli koje utiču na ekonomski rast. Sa smanjenjem političkih tenzija sve više zemalja bi moglo da ukloni barijere slobodnoj međunarodnoj razmeni dobara, usluga i kapitala. To bi dalje uticalo na povećanje ekonomske međuzavisnosti i još otvorenijem trgovinskom sistemu.

3. Međunarodna trgovina oružjem

Kada se govori o trgovini oružjem, važno je napomenuti da različiti istraživači daju različite podatke. To je posledica razlika u obuhvatu istraživanja, korišćenju različitih načina za interpretaciju podataka i td. U cilju sveobuhvatnijeg prikazivanja podataka koristiću se podacima iz dva izvora, a to su: 1) podaci Sipri-ja (Stockholm International Peace Research Institute) i 2) podaci Crs-a (Congressional Research Service).

Sipri se uglavnom bavi trgovinom teškim konvencionalnim naoružanjem i s toga je vrlo važno reći šta je to što Sipri podrazumeva pod tim pojmom:

1. Letelice: sve letelice sa krilima, helikopteri, bespilotne letelice za praćenje i osmatranje sa izuzetkom ultra lakih letelica i jedrilica.
2. Blindirana vozila: sva vozila u koja su ugrađeni zaštitni oklopi uključujući sve vrste tenkova, lovce tenkova, blindirana kola, blindirana vozila za prevoz osoblja, blindirana vozila za podršku.
3. Artiljerija: mornarička, fiksirana, samohodajuća i tegljena, haubice, višecevne lansirne rampe i minobacače sa kalibrima jednakim ili većim od 100 milimetara.
4. Radarske sisteme: sve aktivne i pasivne sisteme za praćenje namenjene za zemalju, avione, kao i brodove, čiji domet nije ispod 25 kilometara, sa izuzetkom navigacionih i vremenskih radara, i sve radare za kontrolu vatre, sa izuzetkom onih za praćenje dometa. U slučajevima kada je sistem postavljen na platformu (vozilo, avion ili brod) on se uračunava samo ukoliko je sistem iz zemlje različite od zemlje porekla platforme.
5. Projektili: Sve vrste projektila sa motorom, navođenih raketa i torpeda sa konvencionalnim bojovim glavama.
6. Brodovi: svi brodovi sa standardnom težinom od 100 tona i više, i svi brodovi opremljeni sa topovima kalibra 100 mm i više, torpedima ili vođenim raketama, sa izuzetkom većine tegljača i većine transportnih brodova.
7. Motori: a) motori za vojne letelice, na primer, borbene letelice, veće vojne transportne i avione za podršku, uključujući helikoptere; b) motore za borbene brodove, kao što su brodovi za brz napad, korvete, fregate, razarače, krstarice, nosače aviona i podmornice; c) motore za većinu oklopljenih vozila-prvenstveno motore sa više od 200 konjskih snaga.

Transferi druge vojne opreme kao na primer lakog naoružanja, kamiona, artiljerije kalibra ispod 100 milimetara, municije i opreme za podršku i delova, usluga i tehnologije nisu uključeni u istraživanje koje vrši Sipri.

Na drugoj strani CRS kada vrši prikupljanje podataka, ima nešto širi obuhvat naoružanja. Tako podaci o vrednostima transfera obuhvataju sve kategorije naoružanja i municije, vojnih rezervnih delova, vojnih postrojenja, vojne pomoći i programa obuke i svih propratnih usluga.

Druga razlika proizlazi iz načina na koji se prikazuju podaci. Siprijevi projekat transfera oružja prati trendove međunarodnih transfera konvencionalnog oružja pomoću vrednosti Siprijevog trend indikatora (TIV). On omogućava merenje promena u ukupnim tokovima teškog naoružanja i prostornom rasporedu. Vrednost indikatora odslikava transfer vojnih sredstava. Trend indikator ne odslikava vrednost koja se plaća, odnosno finansijsku vrednost, isporučenih sredstava. To nije moguće iz tri razloga: 1) u mnogim slučajevima nemoguće je naći pouzdane podatke o vrednostima transfera; 2) čak i da su vrednosti transfera poznate, u gotovo svim slučajevima radi se o ukupnoj vrednosti posla koja obuhvata i neke druge stavke koje Siprijeva baza podataka ne obuhvata, kao na primer rezervni delovi, municija, vozila za podršku itd; 3) čak i kada se zna vrednost transfera, postoji problem tajnosti finansijskih stavki ugovora kao na primer kreditni uslovi, uslovi zajma i popusti). Važno je pri tome istaći da TIV nije uporediv sa drugim makroekonomskim pokazateljima kao na primer bruto domaćim proizvodom ili vrednošću izvoza.

CRS na drugoj strani svoje podatke o vrednostima transfera oružja izražava u tekućim dolarima. Dakle, vrednosti za bilo koju godinu su u dolare preračunati po deviznim kursovima koji su preovladavali te godine.

3.1. Najveći prodavci i kupci

Najveći kupci naoružanja u poslednjih 10 godina bile su zemlje u razvoju. U periodu od 2000. do 2004. godine one su vršile 63,2 procenta ukupnih nabavki oružja. U periodu 1997-2000 godina ove zemlje su bile odgovorne za 71,8 procenata svih nabavki, dok su u 2004. bile odgovorne za 64,6 procenata vrednosti svih međunarodnih nabavki¹⁴.

Vrednost svih međunarodnih isporuka oružja u 2004. godini bila je blizu 34,8 milijardi dolara. To je nominalni pad ukupne vrednosti isporuka u odnosu na prethodnu godinu od 874 miliona dolara. Međutim, ukupna vrednost isporuka u periodu od 2001. do 2004. je značajno manja od vrednosti isporuka oružja u periodu od 1997. do 2000. godine za celih 50 milijardi dolara¹⁵.

Sve je prisutnija praksa razvijenih zemalja, poslednjih godina, da pojačavaju zaštitu važnih delova svojih vojnih industrija ograničavanjem kupovina od drugih razvijenih

---

¹⁴ R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana 10. Rad se može naći na internet adresi naznačenoj u literaturi.

¹⁵ R.F.Grimmett “Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana 10

zemalja. Sve veći značaj se pridaje zajedničkoj proizvodnji različitih oružanih sistema sa drugim razvijenim zemljama, kao efikasniji način očuvanja domaće industrije za proizvodnju oružja. Pri tome se dele troškovi razvoja oružja, bilo da se radi o razvoju za domaće potrebe, odnosno svoju vojsku, bilo da se radi o razvoju za potrebe izvoza. Neki od vodećih proizvođača su morali da konsoliduju svoje vojne industrije kako bi odgovorili sve intenzivnijoj stranoj konkurenciji, dok su druge zemlje izvoznice odlučile da proizvode robu za tržišne niše, gde im proizvodne mogućnosti obezbeđuju prednosti na sve razvijenijem međunarodnom tržištu oružja.

Mogućnost za prodaju oružja se pojavila u Evropi, u zemljama koje su nedavno primljene u Nato, pa modernizuju svoju osnovnu vojnu infrastrukturu, i koje zamenjuju zastarele sisteme. Postoje značajna ograničenja za ovu unutarevropsku trgovinu, koja se ogleda u smanjenju budžeta većine potencijalnih zemalja kupaca. Ipak, kreativni prodavci nudeći razne finansijske mogućnosti, mogućnost sklapanja u inostranstvu, zajedničke proizvodnje ili kontra-kupovine uspeali su da sklope po neki dogovor.

Nedavno, neke od zemalja u razvoju smanjile su kupovinu oružja prvenstveno zbog nedovoljnosti sredstava iz kojih bi se te kupovine finansirale. Čak i oni potencijalni kupci među zemljama u razvoju koji imaju dovoljno sredstava, dobro odmeravaju pre uključivanja u nove skupe programe nabavki oružja. Nesređeno stanje u svetskoj ekonomiji i nestašica sredstava u budžetima zemalja u razvoju, smanjilo je šanse za nove velike kupovine naoružanja u bliskoj budućnosti, i uticalo na mnoge zemlje u razvoju da unaprede svoje oružane sisteme, pre nego da kupe nove¹⁶.

3.1.1. Najveći prodavci oružja

Redosled pet najvećih prodavaca u periodu od 2001. do 2005. je sledeći: na prvom mestu nalazi se Rusija sa vrednošću izvoza od 28,982 milijardi dolara; na drugom mestu nalaze se Sjedinjene Američke Države sa vrednošću izvoza od 28,236 milijardi dolara; na trećem, četvrtom i petom mestu nalaze se Francuska, Nemačka i Velika Britanija sa 8,573 milijardi, 5,603 milijardi i 3,933 milijardi američkih dolara, respektivno. Vrednosti su izražene po cenama iz 1990 godine¹⁷. Rusija je izvršila 31 procenat ukupnih svetskih isporuka. Kako Rusija prodaje svoje oružje dosta jeftinije od drugih velikih prodavaca, njena pozicija je u mnogome rezultat načina na koji se izračunava TIV (trend indikator)¹⁸, na osnovu koga je i rangirana. Treba napomenuti još jednom da TIV ne predstavlja finansijsku vrednost svetskih transfera, već je akcenat na obimu međunarodnih vojnih transfera. Uprkos rastu vojnih izdataka u Rusiji, njena vojna industrija i dalje ostaje zavisna od izvoza. U periodu 2001-2005, izvoz u Kinu i Indiju predstavljao je 43 i 25 procenata Ruskih isporuka, respektivno. Ove dve zemlje, kako se očekuje, ostaće najveći

---

¹⁶ R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana 13.

¹⁷ “Sipri Yearbook 2006” B.Hagelin, M.Bromley and S.T.Wezman, chapter 10. International arms transfers, Oxford, jun 2006, strana 450. i tabela 10.1 na strani 452 i 453.

¹⁸ Više o ovome može se pročitati u „SIPRI Yearbook 2006” appendix 10c: Sources and methods for arms transfers data, strana 563-64.

kupci ruskog naoružanja i u narednom periodu, posebno zahvaljujući licenciranoj proizvodnji.

Zajednički manevri ruske vojske sa vojskama Kine i Indije 2005. godine, mogu biti shvaćeni kao operativni marketing ruskog naoružanja. Međutim, tokom nekoliko proteklih godina Indija se sve više okretala ka zapadnim dobavljačima. Nastavak ruske saradnje sa Indijom zavisio je od toga da li će Indija potpisati ugovor o pravima nad intelektualnom svojinom, što je konačno i učinjeno decembra 2005. To pokazuje novi trend Rusije u prodaji oružja, a to je rastuće interesovanje za kontrolu transfera tehnologije, kao i za post prodajnu podršku, odnosno servis. Pružanje post-prodajne podrške je i bila svrha otvaranja Rosoboronservice India Ltd, osnovane 2005. kao filijale glavne ruske agencije za izvoz oružja Rosoboronexport. Uprkos administrativnim i drugim problemima, prodaja rezervnih delova je značajno porasla u proteklih nekoliko godina.

Kinesko interesovanje za rusko naoružanje je veliko. Kina je najviše zainteresovana za letelice i mornaričke sisteme. Od 1996. godine Rusija je prodala Kini letelicu Su-27 i odobrila joj licenciranu proizvodnju istog. Kina je nedavno naručila 38 Il-76 transportnih i Il-78 tanker letelica preko Rusije (letelice se proizvode u Ukrajni, a ugrađuju se ruski motori), a pregovara se i o obnavljanju licencirane kineske proizvodnje Suhoj (Sukhoi) borbenih letelica. Rusija je ponudila Suhoj Su-33 i Su-35 borbene letelice Kini za upotrebu na nosačima aviona, a ono što čini ovu ponudu značajnom je zapravo to da su ovi avioni još uvek u razvoju, što govori da je Rusija spremna da sa Kinom podeli svoju najnoviju tehnologiju. Pored vojnih letelica Rusija je Kini prodala i mnoštvo drugih oružanih sistema i raketa. U 2004. godini Kina je kupila 8 sistema S-300 za protiv-avionsku zaštitu u vrednosti od blizu 1 milijarde američkih dolara.

Na osnovu ugovora potpisanih sredinom devedestih, Rusija je Indiji isporučila velike borbene letelice i borbene tenkove i druge velike oružane sisteme bilo kroz lizing bilo kroz licenciranu proizvodnju. U 2004. godini su zaključili veliki ugovor o prodaji, nakon modernizacije, nosača aviona, zajedno sa borbenim i trenažnim avionima marke MIG-29 i helikopterima u ukupnoj vrednosti od 1,5 milijardi dolara.

I Kina i Indija postaju sve značajniji izvoznici oružja, jer su obe u poziciji da postanu ekonomske sile i lideri u primeni novih tehnologija. Napori Rusije da proširi bazu kupaca oružja su praćeni različitim rezultatima. Devedestih godina Rusija je postala dobavljač Irana, snabdevajući ga avionima, tenkovima i podmornicama. U periodu od 1995. do 2000. godine, a u skladu sa dogovorom sa Sjedinjenim Američkim Državama, prekinuto je snabdevanje Irana oružjem. Uprkos pregovorima vođenim između Rusije i Irana o budućim isporukama, do današnjeg dana, Iran nije vršio bilo kakve veće nabavke savremenog ruskog naoružanja koje se mogu porediti sa onim iz ranih devedesetih. Pored napora uloženi u prodaju oružja Kini i Indiji, fokus je još usmeren na Jugoistočnu Aziju gde je Rusija imala delimičnog uspeha u obezbeđivanju ugovora sa Malezijom, Vijetnamom i Indonezijom, iako su finansijski problemi nekih klijenata značajno ograničili rast prodaje ruskog naoružanja. Slično tome učinjena je i prodaja borbenih aviona Alžiru i Jemenu. U martu 2006. objavljeno je da je Rusija potpisala niz ugovora sa

Alžirom u vrednosti od 7,5 milijardi dolara¹⁹. Ugovori uključuju borbene avione, tenkove i projektele zemlja-vazduh. Ruska vojna oprema je još uvek interesantna i u drugim zemljama u razvoju, jer se prodaje u spektru od najosnovnije do visoko razvijene, a cena može biti znatno niža od sličnog oružja koje prodaju drugi veliki prodavci. U dugom roku Rusija može očekivati saturaciju Kineskog i Indijskog tržišta, dok su druga ruska tržišta, kao na primer Iran, Vijetnam i Jemen, relativno mala.

Rusija želi da poboljša prodaju svoje robe u zemljama Evrope. Iz tog razloga je Rosoboronexport otvorio novo predstavništvo u Briselu. Takođe ulaže veliki napor da svoju robu proda u Južnoj Americi kao i zemljama članicama Organizacije za kolektivnu sigurnost i Šangajskoj organizaciji za saradnju. Još jedan cilj koji Rusija pokušava da ostvari, jeste da postane glavni snabdevač Iraka.

Mnogi ruski proizvođači su svesni problema sa kojima se suočava ruska vojna industrija. Uočen je rizik da se izgube pozicije zbog jake konkurencije zapadnih zemalja, ukoliko se ne poboljša kvalitet, kroz, na primer, međunarodnu kooperaciju. Rusija se pored toga i dalje suočava sa ozbiljnim preprekama pri probijanju na tržišta na kojima su zapadni prodavci tradicionalno dominantni, uglavnom zbog nemogućnosti da obezbede kvalitetnu postprodajnu podršku, rezervne delove i obuku za rad na sistemima koje prodaju. Postoji gotovo ukorenjena odbojnost u mnogim zemljama u razvoju prema kupovini naprednog naoružanja od dobavljača kao što je Rusija, koja je još uvek uključena u procese reorganizacije i racionalizacije svoje odbrambene industrije, kada postoje mnogo stabilniji, dobro poznati izvori snabdevanja takvog oružja. Avionski sistemi su i dalje najjači adut ruskog naoružanja, ali u nedostatku većih novih istraživanja i razvojnih napora vrlo je verovatno da će i u ovoj kao i drugim granama vojne industrije biti vrlo teško načiniti nove prodaje. Neka vojna istraživanja i razvojni programi u Rusiji postoje, ali drugi veliki snabdevači naoružanja i vojne opreme ulažu ogromna sredstva i u procesu su razvoja naoružanja koje je po karakteristikama daleko savremenije od postojećih ruskih programa.

Odluka (dekret) o spoljnoj trgovini, doneta je 2005. godine sa ciljem da se uvede fleksibilnost i liberalizacija za kompanije uključene u nešto što Rusija zove "vojno-tehnička saradnja". Međutim, pokušaji da se ograniče strane investicije u grane koje imaju strategijsku važnost, mogu se pokazati kontraproduktivnim, tj. otežati sprovođenje te odluke.

Aleksandar Denisov, prvi zamenik direktora federalne službe za vojno tehničku kooperaciju, je opisao rusku politiku izvoza oružja kao politiku trgovačkog pragmatizma: "Sve dok neka zemlja nije pod embargom Ujedinjenih nacija, Rusija će u nacionalnom interesu odobriti izvoz oružja u tu zemlju". Ova izjava je data u duhu odluke u januaru 2005. godine da se oprosti veliki deo Sirijskog duga kao uvod u buduće poslove. Predsednik Vladimir Putin je lično branio sirijsku porudžbinu projektila zemlja-vazduh, prilikom posete Izraelu u aprilu 2005. godine. Iako je bilo kontradiktornih izveštaja, izgleda ipak da je ovaj dogovor prošao. Da je ova porudžbina otkazana, to bi značilo da

---

¹⁹ "Sipri Yearbook 2006" B.Hagelin, M.Bromley and S.T.Wezeman, chapter 10. International arms transfers, Oxford, jun 2006, strana 454.

na rusku politiku ne utiče samo međunarodni embargo. Pored toga, krajem 2005. godine Rusiju je pratio glas da je, uprkos protivljenju SAD-a i Evropske unije, sklopila ugovor sa Iranom o isporuci projektila zemlja-vazduh u vrednosti od 1 milijarde dolara²⁰.

Međutim, Rusija se u 2004. prema Crs-u nalazila na drugom mestu gledano prema vrednosti naoružanja koje isporučuje drugim zemljama. Takođe se nalazi na drugom mestu po isporuci oružja zemljama u razvoju. Ukupna vrednost isporuka oružja Rusije iznosi 4,6 milijardi dolara²¹. Daleko ispred nje se nalaze Sjedinjene Američke Države. Pozicija Rusije kao drugog najvećeg snabdevača oružjem zemalja u razvoju proizilazi iz sve uspešnijih pokušaja da se prevaziđe ekonomska i politička kriza nastala raspadom Sovjetskog Saveza. Tradicionalni klijenti bivšeg Sovjetskog Saveza su, u suštini, bile manje bogate zemlje u razvoju, vrednovane koliko po podršci u vreme Hladnog rata, toliko i po želji da kupe sovjetsko naoružanje. Mnogi od ovih tradicionalnih kupaca su dobili značajnu vojnu pomoć i popuste na kupovinu oružja. Nakon raspada Sovjetskog Saveza u decembru 1991. godine ova praksa je u mnogome redukovana, a Rusija je dosledno tome uvela premiju na pribavljanje čvrstih valuta od prodaje oružja. Kako je u toku devedesetih bila suočena sa jakom konkurencijom zapadnih zemalja, Rusija je postepeno adaptirala svoju prodajnu praksu, sa ciljem da ponovo osvoji i zadrži značajan deo tržišta oružja u zemljama u razvoju. Ruski lideri su učinili značajan napor u prethodnim godinama, kako bi obezbedili fleksibilnije i kreativnije mogućnosti finansiranja i plaćanja za potencijalne kupce oružja. Ne isključuje se ni mogućnost kontrakupovine, offset poslova, zamene dugova, pa čak ni ugovora o licenciranoj proizvodnji, sve kako bi se prodalo oružje. Spremnost da se licencira proizvodnja bila je centralni element u nekoliko slučajeva saradnje sa najvećim klijentima Kinom i Indijom.

Kada se sve uzme u obzir, poboljšanje konkurentnosti ruskog naoružanja i uspešnost buduće prodaje zavisi od sposobnosti da se poboljša kvalitet post-prodajne podrške i obezbede fleksibilniji uslovi plaćanja.

Amerika

Sudeći prema ovom drugom izvoru, Kongresnom istraživačkom servisu (Crs-u), u 2004. godini, Sjedinjene Američke Države su se nalazile na prvom mestu u svetu po vrednosti isporuka oružja, ostvarivši sumu od 18,6 milijardi dolara ili 53,4 procenta ukupnih isporuka. Ovo je osma godina za redom da je Amerika prva u svetskoj isporuci oružja, što je odraz izvršenja ugovora sklopljenih nakon rata u Persijskom zalivu²².

Međutim, sudeći po Sipri-u u periodu od 2001. do 2005. godine Sjedinjene Američke Države su se nalazile na drugom mestu po isporukama oružja na svetskom nivou sa učešćem od 30 procenata u globalnim isporukama. Sjedinjene Američke Države imaju relativno veće strano tržište od Rusije, a četiri najveća kupca oružja: Grčka, Izrael, Velika

---

²⁰ "Sipri Yearbook 2006" B.Hagelin, M.Bromley and S.T.Wezman, chapter 10. International arms transfers, Oxford, jun 2006, strana 455.

²¹ R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana 10.

²² R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana 10.

Britanija i Egipat, kupila su 36 procenta oružja koje su Sjedinjene Američke Države prodale u periodu 2001-2005. Za Ameriku je od posebnog značaja 2005. godina, posebno za odnose sa Indijom, Izraelom i Japanom²³.

Odnosi Amerike sa Indijom su danas okarakterisani kao strateški. Politika Sjedinjenih Američkih Država prema Indiji je osmišljena sa ciljem da se Indija i Japan održe jakim kako bi neutralizovali rast regionalnog uticaja Kine. Dok je trenutni nivo američkih isporuka teškog naoružanja Indiji nizak, Sjedinjene Američke Države su spremne da ponude usavršeno naoružanje, kao što su borbene letelice tipa F/A-18E i F-16, kako bi odgovorili potrebama Indije za 126 borbenih aviona. Ova politika takođe može da uključi i transfer tehnologije, što podrazumeva i zajednički rad na razvoju oružja naručenih od strane Indije. Proizvođač helikoptera Bell iz SAD-a, ponudio je da izvrši transfer tehnologija ukoliko dobije posao isporuke 197 lakih helikoptera.

Međutim, Indija je 1998. godine bila pod embargom SAD-a, što je stopiralo isporuku američkog naoružanja i američkih rezervnih delova za neameričko oružje. Indija je na to reagovala tako što je zahtevala od drugih dobavljača da ne koriste delove proizvedene u Sjedinjenim Američkim Državama. Amerika će morati da ubedi Indiju da je rizik od novog embarga nizak ili nepostojeći. Ipak, spremnost Amerike da isporuči Pakistanu savremeno naoružanje može dalje da smanji šanse Sjedinjenim Američkim Državama za velike porudžbine oružja od strane Indije.

Duga rasprava između Sjedinjenih Američkih Država i Izraela oko izraelskog transfera bespilotnih letelica Kini u 2000. godini i rezervnih delova u 2002. godini, dostigla je vrhunac 2005. godine. Američka vlada tvrdi da nije bila upoznata sa naknadnim prodajama i plaši se da je Izrael modernizovao bespilotne letelice, a ne samo remontovao. Ovo bi, kao posledicu moglo da Kini obezbedi dovoljnu vojnu sposobnost da predstavlja ozbiljnu pretnju novim vojnim operacijama u regionu. Početkom 2005. godine Sjedinjene Američke Države su uvele sankcije na izraelsku vojnu industriju i stopirale tehničku podršku i davanje informacija u vezi sa brojnim projektima, uključujući i projekat JSF borbene letelice.

Saradnja je delom obnovljena nakon sporazuma u avgustu 2005. kojim se Izrael obavezao da informiše SAD o svim budućim planovima o izvozu i uzme u obzir poziciju SAD-a prilikom formulacije ovih planova. Obaveza da Izrael uzme u obzir američke interese ne odnosi se samo na isporuke Kini. U oktobru 2005. kao posledica američkog pritiska, Izrael je zamrzao 100 miliona dolara vredan ugovor sa Venecuelom o modernizaciji američkih letelica F-16.

Vojni odnosi Amerike i Japana nalaze se u fazi promena, ne samo u smislu prisustva američkih snaga i pozicioniranja oružja, već i kao rezultat promene japanske politike. U decembru 2004. Japan je odlučio da dozvoli izvoz vojnih komponenata u Sjedinjene Američke Države kao podršku razvoja američkog raketnog odbrambenog sistema. Ova odluka je bila rezultat revizije japanske odbrambene politike koja je utvrđena nakon

---

²³ "Sipri Yearbook 2006" B.Hagelin, M.Bromley and S.T.Wezezan, chapter 10. International arms transfers, Oxford, jun 2006, strana 456.

Drugog svetskog rata i koja je zagovarala pacifizam i u skladu sa tim zabranjivala izvoz oružja. Razmatranje ove odluke počelo je tokom devedesetih kao rezultat povećane međunarodne nesigurnosti uzrokovane politikom i ponašanjem Kine i Severne Koreje.

Evropska unija

Nedavno proširenje Evropske unije je povećalo njen značaj kao izvoznika oružja. Ukupan izvoz zemalja Evropske unije predstavljao je 27 procenata ukupnog svetskog izvoza u periodu 2001-2005, čineći je tako trećim najvećim izvoznikom teškog konvencionalnog naoružanja. U tom periodu Francuska, Nemačka, Velika Britanija i Holandija su bili najveći evropski izvoznici teškog konvencionalnog naoružanja, ostvarujući 9, 6, 4 i 2 procenta ukupnog svetskog izvoza, respektivno. Za njima slede Italija i Švedska²⁴.

Osvajanje porudžbina na današnjem konkurentskom tržištu teškog naoružanja nije samo pitanje iznalazjenja najpovoljnijih načina finansiranja već sve više zavisi od mogućnosti da se ponudi paket naoružanja i tehnologije. Francuska ponuda da postavi svoje Exocet projektele za uništavanje brodova na Scorpene podmornice, bio je jedan od nekoliko faktora koji su presudili da Indija naruči 6 podmornica u 2005. godini. Nemački konkurent nije mogao da ponudi takav paket, jer se u Nemačkoj nisu proizvodile odgovarajuće rakete .

Godina 2006. bi mogla biti odlučujuća za evropske proizvođače aviona. Francuska i Velika Britanija su se u 2005. godini borili za mogući posao izvoza gotovo 100 borbenih aviona u Saudijsku Arabiju. Velika Britanija je nudila Eurofighter Typhoon, a Francuska Dassault Rafale. Nedavni gubitak poslova za isporuku borbenih aviona Južnoj Koreji, Singapuru i Indoneziji stvorio je potrebu za usklađenijim pristupom podršci transfera naoružanja. Bilo kako bilo, do kraja 2005. godine Saudijska Arabija je odabrala britanski avion marke Tajfun (Typhoon), a Francuska je po svemu sudeći zaključila okvirni sporazum sa Saudijskom Arabijom o programu praćenja granica (projekat Miksa), vredan gotovo 7 milijardi dolara. Drugo veliko takmičenje koje uključuje Francusku, Švedsku, Rusiju i Sjedinjene Američke Države je potencijalna porudžbina Indije za kupovinu, gore pomenutih, 126 borbenih aviona. Tržišni analitičari smatraju da evropski programi proizvodnje borbenih letelica imaju konkurentsku prednost jer nisu izloženi istim neizvesnostima kao glavni programi u Sjedinjenim Američkim Državama.

Spor oko transfera tehnologije je takođe bila vruća tema u transatlanskim odnosima u 2005, pošto je američki kongres nastavio da blokira implementaciju olakšica na međunarodni zakon o trgovini oružjem (ITAR waiver policy). Tim olakšicama je trebalo da se strancima uprosti i ubrza kupovina neklasifikovane američke vojne opreme. Takođe je bilo indikacija da će biti problema sa transferom tehnologije za Joint Strike Fighter projekat ukoliko Evropska unija ukine embargo na oružje Kini. Sjedinjene Američke Države su 2005. godine izjavile kako nameravaju da zabrane dalji transfer američke tehnologije korišćene u izradi transportne letelice C-295 koju je Španija htela da proda Venecueli. Takve odluke i pretnje su potkrepile evropske argumente za saradnju i

---

²⁴ "Sipri Yearbook 2006" B.Hagelin, M.Bromley and S.T.Wezman, chapter 10. International arms transfers, Oxford, jun 2006, strana 458.

harmonizaciju regionalnih politika nabavke oružja, uključujući i zajednička vojna istraživanja i razvoj u Evropskoj odbrambenoj agenciji (EDA), pa bi prilikom narednih nabavki oružja mogle da zaobiđu američku opremu, kako bi izbegli iznenadne odluke SAD-a vezane za sistem izvozne kontrole.

Tradicionalno, glavni zapadnoevropski snabdevači su svoju konkurentsku poziciju jačali zahvaljujući snažnoj marketinškoj podršci svojih vlada prilikom izvoza naoružanja. Kako mogu da proizvedu i napredne i bazične vazdušne, mornaričke i zemaljske sisteme, četiri najveća snabdevača su se uspešno takmičila za ugovore o prodaji oružja zemljama u razvoju sa Sjedinjenim Američkim Državama, koje nameravaju da prodaju robu nekolicini istih klijenata, i sa Rusijom, koja prodaje oružje zemljama koje nisu tradicionalni klijenti ni zapadnoevropskih ni Sjedinjenih Američkih Država. Tražnja za američkim naoružanjem na svetskom tržištu oružja, od izuzetno velike baze klijenata, stvorila je veoma teško okruženje za individualne zapadnoevropske snabdevače da obezbede nove velike ugovore sa zemljama u razvoju na duže staze. Kao dodatak tome, pad tražnje bliskoistočnih zemalja za teškim konvencionalnim naoružanjem, izazvao je značajan pad vrednosti novih ugovora. Kao rezultat toga, neki snabdevači su počeli fazno da prekidaju proizvodnju pojedinih tipova oružanih sistema. Pored toga, sve se više uključuju u zajedničku proizvodnju sa drugim velikim evropskim snabdevačima ili čak zemljama klijentima, a sve u cilju da očuvaju glavne sektore svojih odbrambenih industrija, čak i kad je znatan deo proizvedenog oružja namenjen sopstvenim oružanim snagama. Neki evropski snabdevači su usvojili strategiju saradnje u odbrambenoj proizvodnji sa Sjedinjenim Američkim Državama kao npr. na JSF projektu, kako bi zadovoljili potrebe za naprednim borbenim avionima i podelili profit od prodaje ovih letelica²⁵.

Kina

Kina je 1987. godine bila treći najveći izvoznik teškog konvencionalnog naoružanja sa 9 procenata učešća na svetskom tržištu. Rast izvoza tokom kasnih osamdesetih zasnovan je prvenstveno na prodaji obema stranama u iransko-iračkom ratu. Zajedno sa drugim dobavljačima koji su profitirali od prodaja oružja u ovom ratu, kao na primer Brazilom, Kina se borila da održi svoje pozicije nakon završetka sukoba. Tražnja za kineskim naoružanjem je takođe pala kada je rat u zalivu 1991. godine demonstrirao nadmoć zapadnog naoružanja, kao i zbog sve veće dostupnosti jeftinijeg i naprednijeg ruskog naoružanja tokom devedesetih. U periodu od 2001. do 2005. Kina je ostvarila manje od 2 procenta učešća u globalnom transferu naoružanja.

Međutim, ojačana saradnjom sa Rusijom, raznim evropskim zemljama i Izraelom, konkurentnost kineske vojne tehnike je napredovala. U aprilu 2005. Pakistan je potpisao ugovor o nabavci četiri fregate. Vrednost ovog posla je procenjena na sumu između 600 i 750 miliona dolara, a u septembru iste godine Nigerija je kupila 15 borbenih letelica tipa F-7 za 251 milion dolara. Rusija je, međutim, naglasila da neće dozvoliti da Kina izveze borbene letelice sa ruskim motorima, odlazeći na taj način planirani posao izvoza 150 borbenih letelica Pakistanu na neodređeno vreme. I zaista, mnogi napredni kineski

---

²⁵ R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana 17.

oružani sistemi u sebi sadrže vrlo važne delove proizvedene u Rusiji, kao na primer motore ili elektroniku, što puno otežava plasman kineskog oružja na tržišta za koje je i Rusija zainteresovana.

Test kineskog napretka u razvoju, predstavljanju i prodaji naprednih domaćih oružanih sistema biće razvoj J-10 borbene letelice. Ako ikad ovaj proizvod bude spreman za izvoz, Kina će se suočiti sa direktnom konkurencijom Rusije pri prodaji naprednog borbenog aviona zemljama sa srednjim nivoom dohotka.

Kineska politika prodaje oružja, koja je za vreme hladnog rata delom bila prilagođena podršci revolucionarnim pokretima, danas je sredstvo jačanja strateških odnosa sa, na primer, Pakistanom, Iranom i Egiptom, tri najveća kupca kineskog naoružanja u periodu od 2001. do 2005. godine. Ekonomski rast Kine je doveo do značajne zavisnosti industrije od uvoznih sirovina, posebno nafte i gasa, pa je nedavna kineska prodaja oružja Kambodži, Nigeriji i Sudanu okarakterisana kao deo politike čiji je cilj da se obezbedi pristup preko potrebnim resursima.

Budući značaj Kine kao dobavljača oružja, zasnovan je na paradoksu. Ova konstatacija važi i za mnoge druge prodavce, uključujući i Rusiju. Najbolja šansa Kine za rast izvoza leži u izvozu zemljama koje su zapadni izvoznici zaobišli. U isto vreme, ukoliko želi da razvije svoje sisteme da se mogu porediti sa ruskim naoružanjem i oružjem zapadnih dobavljača, Kina mora imati pristup stranim tehnologijama. Ovaj pristup bi, međutim, mogao biti uskraćen ukoliko Kina bude izvozila svoje oružje na destinacije koje su pod međunarodnim embargom ili pod ograničenjima definisanim nacionalnim izvoznim politikama zapadnih dobavljača.

Zimbabve, koji je pod sankcijama Evropske unije i Sjedinjenih američkih država od 2000. godine, nije mogao da obezbedi rezervne delove za 5 svojih Hawk trenaznih aviona, koje je kupio od Velike Britanije početkom devedestih. U aprilu 2005. Zimbabve je objavio da kupuje 6 aviona tipa K-8. U pitanju su kineske letelice, vrlo slične britanskom Hawk-u. Sjedinjene Američke Države su u decembru 2005. godine uvele sankcije za 9 kompanija, među kojima je 6 kineskih, koje su navodno dopremale vojnu opremu i tehnologiju Iranu.

Izrael

Iako je Izrael stekao međunarodnu reputaciju na polju izvoza vojne opreme, nivo njegovih performansi je teško utvrditi. U periodu 2001-2005, Izrael je bio manji snabdevač nego Kina. Najveći deo izraelskog izvoza sastavljen je sitnog naoružanja, municije, elektronike i modernizovanog oružja za koje ne postoje pouzdani podaci. Nivo izvoza je težak za određivanje i zbog toga što kompanije koje nisu iz Izraela prodaju oružje proizvedeno u Izraelu ili ga proizvode pod licencom. Izraelske kompanije uspostavljaju partnerske odnose sa evropskim kompanijama, delom zbog toga što žele da prodru na zaštićena tržišta, a delom zbog toga što kupovina oružja od Izraela može biti politički kontraverzna. Sudeći prema **Rafaelu**, proizvođaču Spike protivtenkovskih raketa, Evropljanima je mnogo komotnije da kupuju od **Eurospike-a** nego od izraelskog **Rafaela**. Finska, Holandija, Poljska i Rumunija su naručile Spike projekte od **Eurospike-a**, osnovanog 1997. godine od strane izraelskog **Rafaela** i nemačke firme

Diehl i Rheinmetall. Rafael takođe prodaje svoje Litening sisteme za ciljanje preko nemačke kompanije **Zeiss**.

Kako Izrael ima dugogodišnje iskustvo sa pretnjama bezbednosti, sličnih onima kojima su izložene koalicione snage u Iraku, irački konflikt je obezbedio veliki broj izvoznih mogućnosti za Izrael. Oprema kao što je oklop i druga oprema za zaštitu vozila, se pokazala vrlo unosnom. U 2004. i 2005. godini Sjedinjene Američke Države su ispostavile porudžbinu vrednu 84 miliona dolara kako bi zaštitili pešadijska borbena vozila. Izrael je uspostavio tesnu vojnu saradnju i sa Turskom tokom devedestih, delimično zbog toga što je Turska osetila mogućnost unutrašnjih pobuna. Turska je 2005. godine ispostavila nekoliko porudžbina za nabavku izraelske opreme, uključujući i 183 miliona vredne bespilotne letelice.

Indija je jedno od izraelskih glavnih tržišta, posebno otkad je prodaja Kini blokirana. Sudeći prema indijskom ministru odbrane, Indija i Izrael su u protekle 3 godine potpisali ugovore u ukupnoj vrednosti 2,76 milijardi dolara. Izvori navode da su samo rakete i programi modernizacije iznosili 900 miliona dolara godišnje. U bilateralne pregovore su bili uključeni i izraelski antibalistički projektili tipa Arrow, Heron bespilotne letelice, laserski pokazivači cilja, protivtenkovske rakete i zajednički razvoj Dhruv helikoptera indijske proizvodnje. Izrael takođe saraduje sa stranim, pogotovo ruskim i ukrajinskim kompanijama koje prodaju oružje Indiji ili ga u njoj modernizuju.

Indijska politika kupovine oružja podeljena je između naklonjenosti domaćoj proizvodnji i povećanja uvoza stranog naoružanja. Mnogi domaći projekti su se suočili sa tehničkim poteškoćama i probijanjem rokova. Indijska vlada je izjavila da će možda povećati direktan uvoz kako bi ubrzala osavremenjavanje svoje vojske, iako takav korak negativno utiče na politiku oslanjanja na sopstvene snage. U slučaju da Izrael postane posebno značajan dobavljač i vojnoindustrijski partner Indije, što je vrlo verovatno ako bude saradivao sa Sjedinjenim Američkim Državama, ruska trgovina sa jednim od najznačajnijih klijenata biće drastično smanjena.

3.1.2. Najveći kupci

Kao što sam već naglasio, najveći kupci naoružanja u prethodnih 10 godina bile su zemlje u razvoju. Prema vrednosti sklopljenih ugovora u periodu 1997-2004, među zemljama u razvoju, prednjačila je Indija. Vrednost sklopljenih ugovora je iznosila 15,7 milijardi dolara. U periodu 1997-2000, po vrednosti sklopljenih ugovora, na prvom mestu su se nalazili Ujedinjeni Arapski Emirati, sa ukupnom vrednošću ugovora od 13,3 milijardi dolara. Međutim, u periodu 2001-2004, prvoplasirana zemlja po vrednosti sklopljenih uvoznih ugovora bila je Kina. Ona je zabeležila značajan rast uvoza u ovom periodu, čitavih 10,4 milijarde, u odnosu na prethodni kada je uvoz iznosio 4,9 milijardi dolara²⁶. Ovaj rast je odraz napora da se modernizuje kineska vojska, a zasnovan je prvenstveno na velikim ugovorima sa Rusijom. Ukupna vrednost svih ugovora o transferu naoružanja sa zemljama u razvoju iznosi 152,2 milijarde dolara. Indija je, tako,

---

²⁶ R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana19.

odgovorna za 10,3 procenata svih ugovora o transferu naoružanja sa zemljama u razvoju u periodu od 1997. do 2004. Kina je potpisala ugovore koji čine 14,6 procenata ukupne vrednosti ugovora koje su potpisale zemlje u razvoju u periodu od 2001. do 2004. godine. Indija je bila druga u ovom periodu sa ukupnom vrednošću ugovora od 7,9 milijardi dolara, ili 11,1 procenat ukupne vrednosti ugovora koje su potpisale zemlje u razvoju.

Vrednost ugovora o transferu naoružanja, deset najvećih kupaca među zemljama u razvoju u celom gore pomenutom razdoblju, predstavlja najveći deo tržišta oružja zemalja u razvoju. U periodu 1997-2000, deset najvećih kupaca sklopilo je ugovore koji su činili 71,3 procenata ukupne vrednosti ugovora zemalja u razvoju. Ta vrednost je u periodu 2001-2004 bila nešto niža i iznosila je 67,9 procenata, dok je samo u 2004. godini ta vrednost iznosila 77,1 procenat ili 16,8 milijardi američkih dolara. Ovo pokazuje nastavak trenda da najveće kupovine oružja od strane zemalja u razvoju obavlja svega nekoliko zemalja. Indija je u toj godini bila prva po vrednosti sklopljenih ugovora, čija je ukupna vrednost iznosila 5,7 milijardi dolara. Druga je bila Saudijska Arabija sa ukupnom vrednošću sklopljenih ugovora od 2,9 milijardi, dok je na trećem mestu bila Kina sa ugovorima u iznosu od 2,2 milijarde dolara.

Do sada sam pisao o redosledu zemalja sačinjenom na osnovu vrednosti sklopljenih ugovora o nabavci naoružanja. Ukoliko govorimo o konkretnim prijemu naoružanja, situacija je nešto drugačija. Kao što se u tabeli 6 može videti, na prvom mestu po vrednosti primljenog naoružanja nalazi se Saudijska Arabija, a na drugom mestu Kina. Ukupna vrednost primljenog naoružanja u ove dve zemlje u periodu 1997-2004 iznosi 54,7 i 13 milijardi dolara, respektivno. Ukupna vrednost svih isporuka zemljama u razvoju u ovom periodu iznosi 187,2 milijarde dolara. Tako su Saudijska Arabija i Tajvan sa 29,2 i 6,9 procenata učešća u ukupnom prijemu naoružanja zajedno primili 36,1 procenat ukupno isporučenog naoružanja zemljama u razvoju. Od 2001. do 2004. godine, po istom ovom kriterijumu, Saudijska Arabija i Kina su zauzimale prvu i drugu poziciju, sa 19 i 8,8 milijardi dolara primljenog naoružanja, respektivno. Ove dve zemlje su sa ukupno primljenim naoružanjem u vrednosti od 27,8 milijardi, obavile 35,1 procenat ukupnog prijema naoružanja zemalja u razvoju, a sama Saudi Arabija 24 procenata. Od 2001. do 2004. godine, deset najvećih primalaca naoružanja, primilo je 76 procenata naoružanja koje je isporučeno zemljama u razvoju²⁷.

Najveći primalac naoružanja među zemljama u razvoju u 2004. godini su bili Ujedinjeni Arapski Emirati, sa ukupno primljenim naoružanjem u vrednosti od 3,6 milijardi dolara. Druga je bila Saudijska Arabija, čija je vrednost primljenog naoružanja iznosila 3,2 milijarde dolara. Na trećem mestu bila je Kina sa 2,7 milijardi dolara primljenog naoružanja. Ukupna vrednost primljenog oružja za deset najvećih primalaca među zemljama u razvoju je 17,7 milijardi dolara²⁸, što čini 78,8 procenata ukupnog prijema oružja zemalja u razvoju u 2004. godini.

---

²⁷ R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” Congressional research service, strana 46-47.

²⁸ Ova, kao i sve prethodno navedene vrednosti vezane za prijem naoružanja i vrednost sklopljenih ugovora o nabavci data je u tekućoj vrednosti dolara, tj. vrednosti koju je dolar imao kada je ugovor zaključen odnosno roba isporučena.

Tabela 6: Najveći kupci naoružanja među zemljama u razvoju 1997-2004.

Rang	1997-2000		2001-2004		1997-2004		2004	
	kupac	vrednost	kupac	vrednost	kupac	vrednost	kupac	vrednost
1	S. Arabija	35700	S. Arabija	19000	S. Arabija	54700	U.A. Emirati	3600
2	Tajvan	7300	Kina	8800	Kina	13000	S. Arabija	3200
3	Juž. Koreja	5100	U.A. Emirati	6800	U.A. Emirati	11600	Kina	2700
4	Izrael	5000	Indija	6000	Tajvan	11200	Indija	1700
5	U.A. Emirati	4800	Egipat	5900	Egipat	9700	Egipat	1700
6	Kina	4200	Tajvan	3900	Izrael	8400	Izrael	1500
7	Egipat	3800	Izrael	3400	Indija	8200	Tajvan	1100
8	Kuvajt	2900	Juž. Koreja	2600	Pakistan	8200	Pakistan	900
9	Pakistan	2800	Pakistan	2400	Juž. Koreja	7700	Juž. Koreja	800
10	Indija	2200	Malezija	1400	Malezija	3000	Juž. Afrika	500

Izvor: R.F.Grimmett „Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1997-2004” strana 68-69.

Neke od razvijenih zemalja su značajni kupci naoružanja. Tako je jedan od najvećih kupaca oružja u periodu od 2001. do 2005. godine bila Grčka. Ukupan iznos kupljenog naoružanja je 6,105 milijardi dolara. Najveći deo primljenog oružja Grčka je kupila od Sjedinjenih Američkih Država i Francuske. Veliki kupci su još i Velika Britanija sa 2,927 i Australija sa 2,343 milijardi dolara. Najveći snabdevač i Velike Britanije i Australije su Sjedinjene Američke Države. Velika Britanija gotovo kompletno naoružanje nabavlja od SAD-a. Jedan vrlo mali deo kupila je u ovom periodu od Nemačke. Drugi najveći snabdevač Australije oružjem je upravo Velika Britanija. Ništa manji kupac od Australije nisu ni Sjedinjene Američke Države. Iznos kupljenog naoružanja je negde oko 2,2 milijarde dolara. Gotovo 75 procenata oružja koje nabavlja u inostranstvu SAD kupuje od svog severnog suseda Kanade. Tako su Sjedinjene Američke Države u ovom periodu bile najveći kupac kanadskog naoružanja. Kada se saberu svi preostali kupci kanadskog oružja u ovom periodu, oni čine približno trećinu prodaje SAD-u²⁹.

3.2. Trgovina oružjem Srbije

Stav tadašnjeg rukovodstva SFR Jugoslavije da se ne prikloni nekoj od strana u Hladnom ratu omogućio je Jugoslaviji da ugovara poslove i vrši izvoz naoružanja u države Trećeg sveta. Veliki poslovi su probudili ambicije i 80-ih godina vojnoindustrijski kompleks je brzo rastao i usvajao nove tehnologije. Građanski rat i nestanak federacije je prekinuo sve planove za budućnost. Obustavljena je proizvodnja svih složenih sistema naoružanja i vojne opreme u svim bivšim republikama. SR Jugoslavija je uspela da očuva kapacitete za proizvodnju naoružanja i vojne opreme potrebne za podmirenje osnovnih potreba kopnene vojske i logistike. Međutim, sankcije na izvoz i uvoz oružja koje su uvedene SRJ za vreme rata u Bosni, a potom ponovo 1998. godine znatno su otežale aktivnost trgovine oružjem. Ukidanje ovog embarga Ujedinjenih nacija dogodilo se krajem 2001. Međutim, već naredne godine ispostavilo se da je Srbija prekršila embargo Ujedinjenih

²⁹ “Sipri Yearbook 2006“ B.Hagelin, M.Bromley and S.T.Wezezan, chapter 10. International arms transfers, Oxford, jun 2006, strana 453. tabela 10.1. Još jednom napominjem da su u pitanju TIV indikatori, a ne vrednosti uvoza.

nacija izvozeći oružje Liberiji. Pored toga zemlja je bila i pod velikim spoljnim pritiskom zbog prodaje oružja Iraku. U oba slučaja radi se o nelegalnoj trgovini.

Rezultati do kojih sam došao prilikom istraživanja o trgovini oružjem Srbije su skromni. Pronašao sam da je Srbija, odnosno tadašnja Jugoslavija od 1995. do 2001. godine uvezla 4 helikoptera iz Ukrajine, 31 tenk³⁰ takođe iz Ukrajine i projekte zemlja vazduh zajedno sa lansirnim rampama iz Kazahstana. Komentar izvora iz kog sam preuzeo podatke je da je ovaj uvoz projektila bio nelegalan posao³¹. Za to isto vreme Srbija je prodala Zairu 2 trenažna aviona tipa Galeb, Makedoniji 22 haubice i Burmi pedesetak tegljenih topova. Podaci su zaista više nego šturi. I pored toga što je polje mog interesovanja bila isključivo legalna trgovina oružjem podatke nisam uspeo da pribavim. Problem leži u netransparentnosti koja postoji kod nas u ovoj oblasti, što nije slučaj kod velikog broja drugih zemalja, posebno razvijenih. Poznato je da je Srbija i Crna Gora 2000, 2001. i 2002. odvajala 5,9, 4,9 i 4,8 procenata svog bruto domaćeg proizvoda za vojne izdatke, respektivno³².

3.3. Međunarodni embargo na trgovinu naoružanjem kao ograničenje u trgovini oružjem

U međunarodnoj trgovini naoružanjem javljaju se ograničenja trgovine. Najčešći oblik prepreke trgovini oružjem predstavlja međunarodni embargo na uvoz oružja. Ovim ograničenjem se najčešće želi ograničiti unos oružja u ratna područja, uvoz u zemlje gde su na vlasti totalitarni režimi i gde dolazi do ozbiljnog kršenja ljudskih prava i tome slično. Najčešće se embargo uvodi od strane neke međunarodne organizacije ili grupe zemalja.

Nijedan embargo Ujedinjenih nacija ili neke druge grupe zemalja nije uspeo u potpunosti da zaustavi unos oružja u zemlju ili grupu zemalja koja se nalazi pod embargom. Zemlje prodavci oružja vrlo često prave veoma usko tumačenje oružja koje se nalazi pod embargom. U drugim slučajevima se zloupotrebljava činjenica da su granice zemalja pod embargom vrlo porozne, ili se postojanje embarga ignoriše zbog ekonomskih i političkih razloga. Ujedinjene nacije obično osnivaju komitet koji se bavi praćenjem poštovanja embarga.

U 2005. godini na snazi je bio 21 međunarodni embargo na uvoz oružja, od kojih je 9 uvedeno od strane Ujedinjenih nacija, a 12 od strane neke manje grupe zemalja. Od ovih 12, od strane Evropske unije je uvedeno 9, od strane Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju 1, a po 1 su uvele Afrička unija (AU) i Ekonomska zajednica zapadnoafričkih zemalja (ECOWAS). Embargo uveden Avganistanu od strane Ujedinjenih nacija 1996. godine, još nije ukinut, ali se on ne poštuje od 2001.

---

³⁰ Procena Sipri-a.

³¹ Sajt-Facts on international relations and security trends <http://first.sipri.org>, Internet 28.8.2006, 2:01:36.

³² "Sipri Yearbook 2005" P. Stalenheim, W. Omitoogun and C. Perdomo, appendix 8a. Tables of military expenditures, Oxford, jun 2005, tabela 8A.4. strana 362-367.

Ecowas i Afrička unija su po prvi put uveli embargo nekoj zemlji 2005. godine. U februaru 2005. godine Ecowas je uveo potpuni embargo na uvoz oružja Togou, nakon što je Faure Gnassingbe, posle smrti svoga oca, uz pomoć oružanih snaga došao na vlast. Komisija Afričke unije je prvo uputila zahtev članicama da podrže sankcije koje je postavio Ecowas, a krajem februara iste godine i Afrička unija je uvela embargo Togou. Ecowas je zatim, ukinuo embargo Togou dan nakon uvođenja sankcija od strane Afričke unije, kao odgovor na odluku Gnassingbea da se povuče sa vlasti. Embargo Afričke unije je ostao na snazi do kraja maja 2005. kada je Gnassingbe pobedio na predsedničkim izborima. Kako je ovaj embargo trajao veoma kratko, nije moguće oceniti da li bi ga poštovale i zemlje koje nisu članice Ecowasa i Afričke unije.

Embargo Ujedinjenih nacija

Nijedan novi embargo nije uveden u 2005. godini od strane Ujedinjenih nacija. U julu iste godine Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija odbacio je poziv Afričke unije i IGAD-a³³ da ukine embargo na uvoz oružja Somaliji. Afrička unija i IGAD su želeli da se ovaj embargo ukine kako bi mogli da rasporede mirovne snage. Savet bezbednosti je međutim, tražio od somalijske prelazne vlade, formirane 2004. kao deo mirovnog plana, da prezentuju detaljan plan o bezbednosti države, pre nego što uopšte razmotre mogućnost da embargo bude ukinut. U međuvremenu, oružje je prokrijumčareno u Somaliju. Predsednik i vođa prelazne vlade je izjavio da nabavlja oružje za sopstvene snage. Ujedinjene nacije su, međutim, identifikovale grupe na opozicionoj strani kako pribavljaju oružje, uključujući čak i takve sisteme kao što su protivavionski topovi.

Embargo Ujedinjenih nacija uveden Demokratsoj Republici Kongo je, sudeći prema ekspertskom timu Saveta bezbednosti, bio konstantno kršen. Ovaj tim je u izveštaju objavljenom u januaru 2005. godine optužio Ugandu da je prodala oružje Kongou 2004. godine u zamenu za sirovine. Uganda je demantovala da je snabdevala oružjem bilo koga u Kongou. Pronađen je dokaz o kršenju embarga uvedenog Obali Slonovače, gde je brod registrovan u Danskoj pokušao da dostavi 22 vojna vozila snagama Obale Slonovače. Vojska Ujedinjenih nacija je konfiskovala pomenuta vozila ali je poreklo tih vozila ostalo nejasno.

Embargo Evropske unije

Devet embarga Evropske unije je bilo na snazi u 2005. godini. Novembra iste godine Uzbekistan je postao meta embarga Evropske unije, nakon što je uzbekistanska vlada odbila da omogući nezavisnu međunarodnu istragu o nasilnom suzbijanju mirnih antivladinih demonstracija maja 2005.

Najviše polemike u proteklom periodu bilo je oko embarga na uvoz oružja Kini. Neke članice Evropske unije, kao što su Nemačka i Francuska, su u poslednjih nekoliko godina iznosile stav da bi embargo na uvoz oružja Kini trebalo ukinuti, jer kako je predsednik Francuske, Žak Širak rekao prilikom posete kineskog predsednika Hua Jintaoa: "embargo

---

³³ Intergovernmental Authority on Development-razvojna organizacija u Istočnoj Africi. Ima 7 zemalja članica.

više ne odgovara političkoj realnosti savremenog sveta“.³⁴ Druge članice, poput Velike Britanije, Holandije i Finske su se složile da Kina nije načinila dovoljan napredak na polju ljudskih prava da bi dozvolili ukidanje embarga. Inače, embargo je uveden 1989. godine kao reakcija na kinesko kršenje ljudskih prava. Ovaj embargo je u stvari najviše bio reakcija na masakr na trgu Tijanmen iste godine.

Međutim, postojanje embarga nije sprečilo neke članice Evropske unije da Kini ipak isporuču vojnu opremu i delove. U redovnom godišnjem izveštaju Evropske unije o implementaciji Pravila ponašanja (Code of conduct)³⁵, navedeno je da su Češka, Francuska, Nemačka, Italija i Velika Britanija zatražile dozvole za izvoz robe koja se nalazi na vojnoj listi Evropske unije, a čija ukupna vrednost iznosi 416 miliona evra ili oko 475 miliona dolara. I dok se iz javnih izvora moglo čuti da je u pitanju roba za civilnu upotrebu, ta oprema je bila vrlo važna za modernizaciju kineske vojne sile i proizvodnju kineskih oružanih sistema, kao što su podmornice, tenkovi i borbeni avioni. Kina je sposobna da razvije relativno naprednije oružane sisteme, ali ima veliki problem da razvije motore, menjače, elektroniku i veoma je zavisna od strane tehnologije na ovom polju. Rusija može da obezbedi neke od ovih delova, ali postoji opšte mišljenje da je ruska tehnologija ili već zastarela ili će vrlo brzo to postati.

Sjedinjene Američke Države vrše konstantan pritisak na Evropsku uniju da ne ukida embargo Kini. Njihov razlog za takvo insistiranje nije pomenuti masakr, već realna opasnost da Kina usled transfera tehnologije iz Evropske unije ubrzano poboljša svoje vojne performanse i delimično se oslobodi zavisnosti od zastarele ruske tehnologije. Bušova administracija je upozoravala da bi ukidanje embarga mogla da bude značajna prepreka u odbrambenoj saradnji Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije. Posebno se naglašava problem transfera tehnologije jer, kako se ističe, ta tehnologija mogla bi da dođe u ruke nekoj trećoj strani i teroristima.

Žustri razgovori između Evropske unije i Amerike i unutar Evropske unije o mogućem ukidanju sankcija Evropske unije na uvoz oružja Kini, malo su splasnuli u 2005. Debata je vođena u prvoj polovini 2005, gde je Amerika, želeći da pojača pritisak, pretila da će ograničiti izvoz oružja i osetljive tehnologije u bilo koju zemlju koja bude izvozila oružje u Kinu i da će zabraniti vladinim agencijama da saraduju sa kompanijama koje izvoze oružje Kini. Zabrana bi trajala pet godina. Međutim, do sredine 2005. godine, razvoj događaja na domaćim političkim scenama Velike Britanije i Nemačke je više manje potisnuo ovo pitanje u drugi plan.

4. Sistem izvozne kontrole i regulativa međunarodne trgovine

Sistem izvozne kontrole daje mogućnost izbora da li da se izvoz iz neke zemlje odobri ili ne. Ono što je suštinski važno jeste da sistem izvozne kontrole nije embargo. Činjenica da se određeni podaci prikupljaju i da je neophodno pribaviti dozvolu prilikom izvoza, ne

---

³⁴ “Sipri Yearbook 2005“ S.T.Wezeman and M.Bromley, chapter 10. International arms transfers, Oxford, jun 2005, strana 439.

³⁵ U pitanju je deklaracija o trgovini članica EU naoružanjem. O njemu nešto kasnije.

znači da vlade zemalja izvoznica pokušavaju da nekom kupcu uskrate mogućnost nabavke nekog artikla³⁶.

Izvozna dozvola predstavlja samo jedan element izvoznog kontrolnog sistema. Izvoznik mora da zna koji artikli zahtevaju izvoznju dozvolu, a oni su određeni kontrolnom listom, kao drugim elementom sistema izvozne kontrole. Pored njih elementi ovog sistema su i zakonska osnova, mehanizam za osmišljavanje strategije, izvršni mehanizam i mehanizam kojim se obezbeđuje poštovanje zakona³⁷.

Izvozna dozvola je ovde uzeta kao instrument kojim se odobrava izvozni posao. U zavisnosti od toga kako su nacionalni zakoni sastavljeni, dozvola se može tražiti u različitim fazama izvoznog posla. U nekim državama dozvola je potrebna i za marketinške aktivnosti, dok se u nekim zemljama one mogu obaviti i bez dozvole, ali se za pregovaranje i zaključenje posla mora pribaviti dozvola. U nekim zemljama dozvola se traži tek kada oružje faktički prelazi granicu.

4.1. Multilateralna kontrola transfera naoružanja

Veliki broj predloga je iznošen 2004. godine u kojima se isticala potreba za razvojem novog pravnog okvira za multilateralnu kontrolu transfera. U maju iste godine šef Međunarodne agencije za atomsku energiju, Muhamed El Baradej, izjavio je da su postojeći mehanizmi za kontrolu izvoza potpuno neuspešni. "Mnoge zemlje koje su sposobne da izvoze nisu deo režima za kontrolu. Takav je slučaj sa Pakistanom, Indijom, Izraelom i još nekim zemljama. Ono što nama treba jeste da svi postanu deo ovog režima".

Široko rasprostranjeno uverenje da je bolja zakonska osnova neophodna za efikasniju akciju država potvrđeno je usvajanjem rezolucije 1540 od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Rezolucija, koja je obavezujuća za zemlje članice, pozvala je, između ostalog, na jačanje nacionalne izvozne kontrole.

Nekoliko nevladinih organizacija se složilo da je potrebno sačiniti neki međunarodni ugovor koji bi postavio minimum standarda za kontrolu transfera naoružanja i obezbedi operativne mehanizme za primenu ovih standarda. Za ovo su se založile i vlade zemalja. U septembru 2004. godine, britanski ministar inostranih poslova je rekao da će Velika Britanija ubrzo početi, zajedno sa svojim inostranim partnerima, da radi na međunarodnom sporazumu o trgovini oružjem, kako bi dalje ojačali vladavinu zakona.

Uprkos pozivima da se ojača zakonska osnova za kontrolu trgovine oružjem, najveći trud da se poboljša efikasnost izvozne kontrole uložile su ad hoc grupe sa limitiranim članstvom. U pitanju su Australijska grupa, Režim za kontrolu raketne tehnologije, Grupa proizvođača nuklearnog materijala, Vasenar sporazum. Ovo su neformalne grupe u

---

³⁶ Sajt Sipri-Conventional arms export control systems <http://www.sipri.org/contents/expcon/expcongen.html> Internet, 13.7.2006, 16:42:39.

³⁷ Sajt Sipri-Conventional arms export control systems <http://www.sipri.org/contents/expcon/elements.html> Internet, 13.7.2006, 16:45:50.

kojima države članice teže da poboljšaju delotvornost svoje izvozne kontrole utvrđujući set opštih pravila i razmenjujući podatke o mnogim temama.

Australijska grupa je osnovana 1985. godine zbog zabrinutosti međunarodne javnosti oko upotrebe hemijskog oružja u iransko-iračkom ratu u periodu 1980-1988. Zemlje članice su u početku saradivale kako bi unapredile svoju izvoznju kontrolu sa ciljem da se spreči dalje širenje izvoza hemikalija koje se mogu koristiti za programe proizvodnje hemijskog oružja. Zemlje članice teže da spreče i namernu i nenamernu dostavu opreme za takve programe. Australijska grupa trenutno pokušava da pronade mere kojima bi sprečila kupovinu biološkog i hemijskog oružja od strane nedržavnih aktera, sa posebnim fokusom na pojedince ili grupe koje planiraju da izvrše terorističke akcije.

Australijska grupa je utvrdila listu hemikalija, hemijske i biološke opreme i povezane tehnologije kao i biljnih i životinjskih patogenih agensa koji imaju dvojnju upotrebu. Zemlje članice su se neformalno obavezale da će učiniti potreban napor da sve stavke sa ove liste budu predmet izvozne kontrole, i da će doneti set direktiva koje će se koristiti prilikom ocene molbi za izvozne dozvole.

Režim kontrole raketne tehnologije predstavlja neformalni sporazum u kojem zemlje koje dele cilj neširenja automatskih sistema za nošenje nuklearnog, biološkog i hemijskog oružja, saraduju međusobno na razmeni informacija i koordinaciji prilikom izdavanja izvoznih dozvola. Ova režim je nastao 1987. godine, kada je glavni fokus bio usmeren na balističke rakete koje su mogle da ponesu bojeve glave teške 500 kilograma na udaljenost od 300 kilometara. Ovi parametri su smatrani kao odgovarajući za rakete koje bi se verovatno koristile za nošenje nuklearnog oružja prve generacije. Potom je polje aktivnosti prošireno na bespilotne letelice-kategorija koja uključuje krstareće rakete sposobne da nose nuklearno, biološko i hemijsko oružje. Ovaj režim ima 34 zemlje članice. Važno je istaći da zemlje mogu da se povinuju direktivama ovog režima, a da pritom ne budu članice. Mnogo zemalja je, poput Izraela, to i učinilo, a zemlje članice ohrabruju one koje to nisu da učine isto.

Vasenar sporazum su osnovale 33 zemlje 1995. godine na sastanku u Vasenaru u Holandiji. Najvažniji cilj ovog sporazuma je da se afirmišu transparentnost, razmena informacija i stavova o transferima oružja sa aspekta povećanja odgovornosti prilikom transfera konvencionalnog naoružanja i robe za dvojnju upotrebu, tj. robe koja se može koristiti i u civilne i u vojne svrhe. Drugo zasedanje je održano 2003. godine, kada su se zemlje članice složile da mora doći do promene načina na koji ovaj sporazum funkcioniše. Takođe su se složile oko promene osnivačkog dokumenta, tzv. osnovnih elemenata, pa se tako obaveza obaveštavanja prilikom izvoza oružja proširila i na lako naoružanje, i usvojena su tri dokumenta usmerena na pooštavanje izvozne kontrole prenosivih protivavionskih sistema i opreme.

Grupa proizvođača nuklearnog materijala ima za cilj da spreči širenje nuklearnog oružja kroz kontrolu izvoza nuklearnog materijala, opreme, softvera i tehnologije. Izvozna kontrola, koja se vrši u okviru država članica, a na osnovu nacionalnih zakona i procedura, nema za cilj da ograniči ili spreči međunarodnu saradnju na planu primene nuklearne energije u mirnodopske svrhe. Zemlje članice su dogovorile dva seta direktiva

koje se primenjuju prilikom ocene prijave za izvoz kontrolisanih artikala. Jedan set direktiva se primenjuje za artikle koji su razvijani i pravljani specijalno za nuklearnu upotrebu, dok se drugi set direktiva primenjuje na izvoz nuklearnih artikala koji imaju dvojni namenu. Zemlje članice dele stav da njihove direktive olakšavaju razvoj trgovine, tako što obezbeđuju mere kojima se omogućava da se obaveza da se olakša razvoj mirnodopske nuklearne saradnje može ispuniti na način koji je u skladu sa međunarodnim normama o neširenju nuklearnog oružja.

4.2. Evropska unija i kontrola izvoza konvencionalnog oružja

Evropska unija kao što je poznato ima zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku. Glavni fokus na polju bezbednosti je usmeren na nagomilavanje oružja izvan granica Evropske unije. Dve teme su bile posebno važne: 1) pokušaj da se razvije i sprovede jedna odgovorna politika izvoza oružja, i 2) da se smanji broj i ako je moguće potpuno eliminišu protiv pešadijske mine. U nastavku ću se fokusirati na prvu temu.

Među državama članicama nalaze se i neke koje imaju izuzetno razvijenu odbrambenu industriju i koje su imale značajnu ulogu u snabdevanju stranih kupaca konvencionalnim oružjem. Pre 1992. godine članice Evropske zajednice su saradivale na polju kontrole izvoza oružja. U junu 1991. godine Savet ministara se složio oko sedam kriterijuma koji će se uzimati u obzir pri odlučivanju zemalja članica o izvozu naoružanja. Osmi kriterijum je pridodat nakon godinu dana. Nakon 1992. godine, članice su korak po korak podizale nivo saradnje na ovom polju.

Pravila ponašanja Evropske unije pri izvozu oružja (EU Code of conduct)

U junu 1998. godine, nakon nekoliko godina lobiranja od strane evropskih nevladinih organizacija, Savet ministara 15 zemalja članica doneo je Pravila ponašanja (Code of conduct) pri izvozu oružja, koja razrađuju prethodno dogovorene principe i postavljaju mehanizme sa ciljem da se poveća transparentnost u implementaciji sistema nacionalne izvozne kontrole i olakša razmena informacija među članicama Evropske unije. Evropska unija je na taj način postala prva grupa zemalja koja je usvojila regionalna Pravila ponašanja³⁸. Ova pravila koja imaju za cilj da postave “opšta pravila za upravljanje i ograničavanje izvoza iz Evropske unije” predstavljaju politički obavezujući sporazum kojim zemlje članice prihvataju da se povinuju određenim pravilima prilikom odobravanja izvoznih dozvola³⁹.

Ova pravila su, kao što sam već napomenuo, zasnovana na osam kriterijuma dogovorenih još 1991. i 1992. godine. Kriterijumi u najkraćem izgledaju ovako:

Kriterijum 1. Moraju se poštovati međunarodne obaveze zemalja članica Evropske unije, posebno sankcije donete od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, sporazumi o neširenju nuklearnog, biološkog i hemijskog oružja i drugi sporazumi.

³⁸Sajt Fas-EU Code of Conduct <http://www.fas.org/asmp/campaigns/code/euocode.html>, Internet 20. 7. 2006, 16:39:51.

³⁹ Sajt Basic-Arms export regulation <http://www.basicint.org/WT/armsexp/codes.htm>, Internet 15. 7. 2006, 16:43:05.

Ukoliko bi izvoz narušavao ove obaveze zemlje članice nisu dužne da izdaju dozvolu za izvoz oružja.

Kriterijum 2. Mora se sagledati poštovanje ljudskih prava u zemlji u koju se oružje izvozi. Ukoliko se oceni da dolazi do kršenja ljudskih prava zemlje članice će odbiti da izdaju dozvolu za izvoz. Takođe se može sa posebnom oprežnošću izdavati dozvola od slučaja do slučaja uzimajući u obzir i vrstu opreme koja se izvozi.

Kriterijum 3. Mora se sagledati situacija u zemlji uvozniku sa aspekta unutrašnjih tenzija i oružanih konflikta. Zemlje članice neće odobriti izvoz koji će izazvati ili prolongirati sukob u zemlji uvozniku.

Kriterijum 4. Mora se voditi računa o očuvanju mira, bezbednosti i stabilnosti u regionu u kom se uvoznik nalazi. Zemlje članice neće odobriti izvoz ukoliko postoji velika verovatnoća da će zemlja uvoznik upotrebiti to oružje protiv druge zemlje zbog teritorijalnih pretenzija i slično.

Kriterijum 5. Mora se sagledati nacionalna bezbednost država članica i teritorija čiji su spoljni odnosi pod kontrolom država članica, kao i prijateljskih država i saveznika.

Kriterijum 6. Mora se uzeti u obzir ponašanje zemlje uvoznika u odnosu na međunarodnu zajednicu, posebno njen stav po pitanju terorizma, prirodu njenih alijansi i poštovanje međunarodnih zakona.

Kriterijum 7. Sagledati rizik da izvezeno oružje dođe u ruke terorista u zemlji kupca ili da bude ponovo izvezeno pod nepoželjnim uslovima.

Kriterijum 8. Treba sagledati adekvatnost potencijalnog izvoza u odnosu na tehničke i ekonomske kapacitete države uvoznika, uzimajući u obzir legitimnu želju država da ostvare određeni nivo bezbednosti uz što je manju moguću realokaciju ljudskih i ekonomskih sredstava u te svrhe.

Pored ovih kriterijuma Pravila sadrže i operativne odredbe kako da se kriterijumi sprovedu u delo:

1. Svaka država članica će oceniti molbu za dozvolu izvoza oružja u skladu sa gore navedenim kriterijumima.
2. Pravila ne idu protiv prava zemlje članice da vodi i znatno restriktivniju politiku.
3. Zemlje članice će diplomatskim kanalima distribuirati detalje oko odbijanja dozvole i objašnjenje zašto je dozvola odbijena.
4. Članice će raditi na ubrzanom usvajanju zajedničke liste artikala koji će ovim pravilima biti obuhvaćeni⁴⁰

Pravila su takođe postavila temelje za diskusiju sa državama koje teže da uđu u Evropsku uniju i stoga se mogu posmatrati kao element zajedničke spoljne politike.

Ima stavova koji su skeptični po pitanju efikasnosti ovih pravila. Oni kažu da od političkog ali i pravnog statusa ovih Pravila zavisi njihova efikasna primena i stoga je šteta što su ova Pravila usvojena samo kao deklaracija Saveta ministara. Poznato je da ovakav politički, ali ne i zakonski obavezujući sporazum nije imao uspeha u obezbe-

---

⁴⁰ Sajt Sipri-EU Code of Conduct for Arms Exports <http://www.sipri.org/contents/expcon/eucode.html>, Internet 13.7.2006 13:47:09. Pravila imaju još radnih odredbi; ja sam izabrao nekoliko koje su mi se činile najznačajnije za rad.

đivanju zajedničkog pristupa među državama članicama ni sa osam kriterijuma usvojenih od strane Saveta ministara 1991. i 1992. godine⁴¹.

Iako je u pitanju politički obavezujući dokument, pre nego zakonski, on sadrži operativne odredbe kojima se od svake zemlje članice traži da obezbedi godišnje izveštaje o izvozu i implementaciji pravila i da ohrabruje druge izvoznike da se pridržavaju donetih kriterijuma.

U junu 2000. zemlje članice su uspele da se dogovore oko zajedničke liste opreme koja će ovim pravilima biti obuhvaćena. Ova lista je u suštini preporuka, što znači da se njom neće zameniti nacionalne liste ili druge kontrolne liste koje koriste zemlje Evropske unije. Ipak, zajednička lista jeste korak ka usklađenijem pristupu, a kompletna deklaracija Saveta, koja se ogleda u donetim pravilima, jasno upućuje na proces konvergencije u sferi kontrole izvoza oružja⁴².

Krajem 2004. godine izvršena je revizija ovog dokumenta. Najveći broj amandmana uticao je na operativne odredbe i odatle na proces izdavanja dozvola. Ovim promenama je razjašnjeno da se dozvole za licencnu proizvodnju u inostranstvu, posredovanje i neopipljivi transfer znanja i tehnologije, moraju izdavati u skladu sa kriterijumima ovog dokumenta, baš kao i za fizički transfer oružja i vojne opreme. Promene su takođe potvrdile neophodnost sertifikata o krajnjem potrošaču i uvele obavezu da države objavljuju izveštaje o izvozu oružja.

---

⁴¹ Sajt Oxfam http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/issues/conflict_disasters/conflict_eurocode_final.htm, Internet 20.8.2006, 16:35:38.

⁴² "Sipri Yearbook 2001" I. Anthony, appendix 8c. European Union approaches to arms control, non-proliferation and disarmament Oxford, jun 2001, strana 610.

Zaključak

Zahvaljujući ogromnim profitima koje ostvaruju vojne industrije u mnogim zemljama u svetu, a pogotovo u Sjedinjenim Američkim Državama, mala je ili gotova nikakva verovatnoća da će se proizvodnja naoružanja i vojne opreme u budućnosti smanjivati. U prilog ovoj konstataciji govore i sve veća ulaganja u razvoj vojne tehnologije i sve veća sredstva koja se u budžetima najvećeg broja zemalja izdvajaju za vojni sektor. Sjedinjene Američke Države su te koje ulažu najviše i njene investicije su čak sedam puta veće od ulaganja najbližeg konkurenta – Francuske. To znači da će se proizvodnja u ovom sektoru samo povećavati. Dakle, Sjedinjene Američke Države će iskoristiti sav svoj politički uticaj i ekonomsku zavisnost drugih zemalja od nje kako bi zadržala ulogu najvećeg svetskog proizvođača. Ima mišljenja koja kažu da gledano na osnovu razvoja vojnoindustrijskog kompleksa, a posebno aktivnosti istraživanja i razvoja kao i ogromnih količina novca koje se ulažu u okviru ovog sektora, SAD neće imati globalnog rivala do 2020. godine, čak će se, kako se dalje kaže, povećati zavisnost međunarodne zajednice od američke tehnologije i vojnog intervenisanja. Druge države, koje mogu da pariraju kvalitetom opreme moraće da nađu povoljne izvore kreditiranja kako bi povećali konkurentnost svog oružja, a one zemlje koje se ne mogu pohvaliti tako kvalitetnim proizvodima, snabdevaće tržišne niše. Pošto se količina naoružanja u svetu verovatno neće smanjivati, države će morati da iznađu načina da kontrolišu kretanje naoružanja u svetu kako ne bi dopalo u pogrešne ruke tj. teroristima. Ukoliko sagledamo događanja u poslednjih par nedelja možemo zaključiti da će to biti sve teže, jer se za terorističke akcije koriste sve perfidniji načini da se napravi oružje. Bombu danas možete napraviti za 36 \$ od sastojaka koje možete kupiti u svakoj prodavnici, kako reče jedan američki stručnjak za eksploziv; rečenica koja dovoljno pokazuje koliko se situacija na polju kontrole kretanja oružja komplikuje.

Literatura

1. Grupa autora „**SIPRI Yearbook 2001 Armaments, Disarmament and International Security**” za SIPRI izdaje Oxford University Press, jun 2001.
2. Grupa autora „**SIPRI Yearbook 2005 Armaments, Disarmament and International Security**” za SIPRI izdaje Oxford University Press, jun 2005.
3. Grupa autora „**SIPRI Yearbook 2006 Armaments, Disarmament and International Security**” za SIPRI izdaje Oxford University Press, jun 2006.
4. Dr. Vladimir Milošević „**Naoružanje i oprema policije i vojske**” prvi deo, drugo izdanje, Policijska Akademija, Beograd, 1999.
5. R.F.Grimmett „**Conventional Arms Transfers to Developing Nations 1997-2004**” Congressional research service, rad se može pronaći na adresi http://www.sipri.org/contents/armstrad/CRS_DevNat_1997-04.pdf
6. P.Collier and A.Hoeffler „**Military Expenditure, Threats, Aid, and Arms Races**” World bank 2002, rad se može naći na adresi http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2002/12/14/000094946_02120504013796/Rendered/PDF/multi0page.pdf
7. Dr. Predrag Bjelić „**Ekonomski signali – Oružje donosi novac**” Beograd, maj 2000. godine
8. **Internet sajтови:**
  - Sajt Stockholm International Peace Research Institute, www.sipri.org
  - Sajt Yearbook2006 Sipri, <http://yearbook2006.sipri.org>
  - Sajt World bank, <http://web.worldbank.org> 5.7.2006.
  - Sajt-Facts on international relations and security trends <http://first.sipri.org> 28.8.2006
  - Sajt Fas-EU Code of Conduct www.fas.org 20. 7. 2006
  - Sajt Basic-Arms export regulation www.basicint.org 15. 7. 2006
  - Sajt Oxfam www.oxfam.org.uk 20.8.2006
  - Sajt Wikipedia <http://en.wikipedia.org> 31.8.2006.